

ענת פלגי – הקר מאי-מהות לאימהות:

בחיפוש אחר האם כסובייקט בפסיכואנליזה ובפמיניזם¹

הוצאת עם עובד, 2005 ©

סדרת פסיכואנליזה
בעריכת פרופ' עמנואל ברמן ואילנה שמיר

¹ הפרק מפורסם באתר האיגוד הישראלי לפסיכותרפיה בהסכמתם האדיבה של המחברת וההוצאה.

על הספר:

הפסיכואנליזה מרבה לעסוק באימהות, אך בדיקה קפדנית יותר מגלה שברוב המקרים המדובר באם כאובייקט: מה נחוץ לילד מאימו, איך היא משפיעה על התפתחותו. ואילו האם כסובייקט – חוויתיה שלה, צרכיה וחששותיה, הקונפליקטים והפנטזיות שלה לרוב נמחקת.

בספר זה של ד"ר ענת פלגי הקר, פסיכולוגית קלינית ופסיכואנליטיקאית - מתנהל חיפוש מעין בלשי אחר האם הנוכחת נעדרת בתולדות החשיבה הפסיכואנליטית.

כמו במשחק ילדים ידוע, נשמעות מדי פעם הקריאות: "מתחמם... מתקרר... קפוא... לוחט!". אך אפילו בסיום הספר התחושה היא שהאם עוד לא לגמרי נמצאה, גם אם ברור יותר היכן לחפש אחריה.

הסקירה הביקורתית הנוקבת, המשולבת ברקע היסטורי וביוגרפי, פותחת בפרויד, ממשיכה בקליין, בוויניקוט ובאחרים, ומסתיימת בתיאורטיקאיות בנות זמננו המושפעות מן הפמיניזם.

מסע זה ממחיש את הפיתוי המתמיד להתקרב לחוויית האם, אך להקריב אות לטובת חוויית הילד. בתהליך זה נוצרת דיכטומיה בין האם ה"טבעית" והאידיאלית לבין האם המאכזבת וההרסנית, דיכטומיה חונקת המקפחת את המורכבות והקונפליקטואליות שבלב החוויה האימהית.

התוכן:

פתח דבר

הקדמה: האם והאימהות בתיאוריה הפסיכואנליטית – בעיות בהמשגה

1. האם והאימהות לפי זיגמונד פרויד, "אבי הפסיכואנליזה"
2. שנדור פרנצי – "האימא של הפסיכואנליזה"
3. הלנה דויטש ו"האימהות הטבעית"
4. קארן הורני – הבריחה מהאימהות
5. מלאני קליין והאם כאובייקט
6. דונלד וודס ויניקוט ו"האם הטובה דיה"
7. אימהות ו"ההכרה ההדדית" – ג'סיקה בנג'מין
8. האימהות על-פי הפסיכואנליזה הפמיניסטית
9. האם כסובייקט – האם אפשר?

פרק 6

דונלד וודס ויניקוט ו"האם הטובה דיה"

בשנים האחרונות לחייו החל ד"ו ויניקוט לכתוב בסתר את הביוגרפיה שלו. הוא הספיק לכתוב רק כמה עמודים במחברת שרעייתו קלייר גילתה לאחר מותו (1989, Winnicott, עמ' 3-4). האוטוביוגרפיה, שכותרתה היתה אמורה להיות: "לא פחות מהכול", נפתחת בין השאר במוטו זה:

ת"ס אליוט: הקרוי בפנינו התחלה הוא לא אחת הסוף
ולהגיע לסוף משמע להגיע להתחלה.
הסוף הוא המקום ממנו אנו באים.²

תפילה: הו! אלוהים! אנא עשה שאהיה חי כאשר אמות.

למרות שנחשב לאיש הפרדוקסים בזכות חידושיו התיאורטיים, הצליח דונלד וודס ויניקוט (D.W.W., כך כונה בפי מקורביו), גם בחייו וגם לאחר מותו, להיות לתיאורטיקן הפסיכואנליטי האהוד ביותר והפחות שנוי במחלוקת. ייתכן שהיצירתיות המשתקפת בעבודותיו ובהצעותיו התיאורטיות, הן באופן הכתיבה והן בתוכן, מאפשרת למגוון נרחב של תפיסות פסיכואנליטיות להתחבר אליהן. בבואי להציג את דבריו בהקשר של התיאורטיזציה של האם כסובייקט, אני נתקלת בקושי הידוע זה מכבר לכל מי שניסה לעבד את רעיונותיו, והוא האפשרות שבמהלך עיבוד הרעיונות תאבד חיוניותם. בהקשר דומה התבטא ג' פונטליס: "ניתן לעקוב אחר מחשבתו של פרויד, להסביר את התיאוריה של קליין, ולנתח את שיטתיות התיאוריה של לאקאן. אך אם מנסים לעשות משהו מזה לוויניקוט, מאבדים את מיטבו" (בתוך Clancier & Kalmanovitch, 1987, עמ' 143).

² אליוט, 1999.

ויניקוט היה קלינאי בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, וככזה לא חש צורך להיות נאמן לקודמיו או למודל תיאורטי זה או אחר. הוא בחר את מה שנראה לו מתוך שלל האפשרויות והוסיף על כך משלו. למרות שלא היה לו צורך ליצור תורה סדורה, והוא אכן לא יצר כזו, הנושאים שהעסיקו אותו מציעים מרקם תיאורטי עשיר, קוהסיבי ושיטתי. דווקא מעמדת הקלינאי מעלה ויניקוט הצעות פילוסופיות הנותנות מענה לשאלות מהותיות על נפש האדם.

תיאורטית תרתי משמע, היו לוויניקוט שני הורים פסיכואנליטיים: פרויד³ וקליין. ויניקוט, רופא ילדים בהכשרתו ובעיסוקו, גילה את פרויד ובעקבותיו נמשך להתעמק בתיאוריה הפסיכואנליטית ולעבור אנליזה, תחילה אצל ג'יימס סטרצ'י ולאחר מכן אצל ג'ואן ריביר, שהיתה יד ימינה של מלאני קליין. סטרצ'י הפגיש אותו עם מלאני קליין, ואצלה אף היה בהדרכה.⁴ ויניקוט הצליח עם זאת להשמיע קול ייחודי, שלעתים קרובות היה שונה מזה של "הוריו" התיאורטיים.⁵

ואין זה מקרי שוויניקוט הצליח שוב ושוב להביע עצמו באופן שאינו נכנע להיררכיה המקצועית, אלא נובע מהאמת הפנימית שלו.⁶ מחשבתו נובעת מהרקע החם, האוהב והבטוח שבו גדל, שאפשר גם מקום "לתקופות של ספקות, אי-בטחון ובלבול, שמהם בקעו לבסוף צורה ומשמעות" (C. Winnicott, 1989, עמ' 1). עיון בפרטים הביוגרפיים של ויניקוט יכול לעורר תחושה לא נוחה ש"זה טוב מדי מכדי להיות אמיתי". אולם רעיינו מציינת, כי "האמת היא שזה באמת היה טוב" (עמ' 9).

³ "על הקורא לדעת שאני תוצר של האסכולה הפרוידיאנית או הפסיכואנליטית. אין בכך כדי לומר שאני לוקח כמובן מאליו כל מה שפרויד אמר או כתב" (Winnicott, 1950b, עמ' 21).

⁴ ויניקוט טיפל באריק, בנה של קליין, אולם סרב לרצונה לקבל ממנה הדרכה על טיפול זה (על השלכות העימות בנושא זה, ר' Berman, 2004, עמ' 73). אשתו, קלייר ויניקוט, עברה אנליזה אצל קליין.

⁵ בעשרים השנים האחרונות לחייו מצא עצמו ויניקוט חולק על קליין, בעקיפין ובמישרין, בכמה סוגיות מרכזיות – יצר המוות והתוקפנות, מקומה של האם, אופי התהליך האנליטי, ועוד (Winnicott, 1989, עמ' 443-464). ג'ואן ריביר, האנליטיקאית השנייה שלו, היתה מעורבת בכמה התנגשויות בין ויניקוט וקליין, ולא נמנעה מלהשתמש ב"נשק לא-קונבנציונלי" – כלומר ניגוחו של ויניקוט בחומר הלקוח מהאנליזה שלו. המכתבים של ויניקוט לקליין וריביר חושפים את מידת האיום שהופנתה כלפיו, אבל גם את עמידותו של ויניקוט (Rodman, 1987).

⁶ גרוסקורט' (Grosskurth, 1986, עמ' 374; 398-400) מתארת את כעסה של קליין על כך שוויניקוט לא הראה לה את טיוטות מאמריו לפני פרסומם, ואת התהליך שבו התקרר יחסה אליו עקב עצמאות תפיסתו, וסירובו להתאים את מכתביו לתפיסותיה, כפי שחזרה וביקשה. ברמן (Berman, 2004, פרק 2) סוקר את התפתחות יחסיהם.

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

פיליפס (1999) מביע ספק בכל הנוגע לתיאורים אלו ומציין שאיננו יודעים פרטים מדויקים על הוריו של ויניקוט.⁷

התכונה העיקרית שאפיינה את ויניקוט, קרוב לוודאי זו שהיתה כה מרכזית ביצירתו, היא היכולת לשחק, שכהגדרתו מהווה מאפיין בסיסי של חוויית החיים. לניסיונו לכתוב אוטוביוגרפיה ניתן להתייחס כאל תרגול יכולת המשחק שלו, שבמקרה זה התבטא בעיבוד החוויה שהטרידה אותו באותה עת – מותו הקרב. בהמשך לציטוטים שבהם פתח את האוטוביוגרפיה שלו, דן ויניקוט בקושי שיש לאדם ללכת לקראת מותו בלי שיהיה לו בן שידמה את הריגת אביו ואת השרדותו אחריו, על-מנת "לספק את ההמשכיות היחידה שגברים מכירים. נשים הינן המשכיות" (Winnicott, 1989, עמ' 4). כך הוא ניגש לדון בשני הנושאים הכאובים ביותר בחייו⁸ ובחיי כל בני התמותה – המוות ותחושת הנצחיות, כפי שהיא מתאפשרת (או אינה מתאפשרת) דרך הצאצאים. בתוך כך הוא חוצה קו המבדיל בין גברים לנשים ומצביע על האפשרויות האחרות הנפתחות בפני האישה, ממקומה האימהי (אולם בתיאוריה ההתפתחותית שלו ויניקוט לא התמקד לרוב בהבדלים בין המינים).

היתה זו דוגמה לאופן שבו ויניקוט השתמש בנושאים שהטרידו אותו על-מנת לעבדם ולהכיל אותם בתוכו – במרחב הנוצר, בין המציאות החיצונית לפנימית. לשם כך נפרד ויניקוט מהתיאוריה הפסיכואנליטית כשהוא מדגיש את הצורך להחזיק בסתירות שבין הפנים לבין החוץ, בין הדמיון למציאות, ולאזן דווקא ליישב ביניהן. אופן תפיסתו של ויניקוט את בית הוריו בא לידי ביטוי גם בתשתית המחשבתית שבבסיס גישתו. כך הוא חש כלפי אביו לאחר ששלח אותו לפנימייה, בעקבות קללה שדונלד הנער סינן מפיו: "אבי היה שם כדי להרוג ולהיהרג, אבל קרוב לוודאי

⁷ פיליפס טוען כי ייתכן שאימו של ויניקוט הייתה בדיכאון, ומבסס פירוש זה על שיר שכתב ויניקוט.

⁸ לוויניקוט "היו" אולי המון ילדים, אבל לא היה לו ילדים משלו.

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

שבשנים המוקדמות הוא באמת השאיר אותי יותר מדי לכל האימהות שלי" (עמ' 8).⁹
לאור הרהור רפלקטיבי זה אנסה להעריך מי היא האם לפי ויניקוט.

תפקידיה השונים של האם

בניגוד לתפיסת עולמם הפסיכואנליטית של התיאורטיקנים שהוזכרו בפרקים הקודמים, זו של ויניקוט כוללת בתוכה את האם כסובייקט. גם אם אצביע על קשיים ומכשלות בהם הסתבך, ולעתים אבקר את דבריו בחריפות, עדיין אני רואה בוויניקוט דמות מפתח בכל הנוגע לפיתוח נושא האימהות בתיאוריה הפסיכואנליטית. נראה שוויניקוט היה מודע, לפחות באופן חלקי, ל"מצבה התיאורטי" העגום של האם: "זה לקח לתיאוריה הפסיכואנליטית זמן רב להגיע לדון בחוויית חיים זו" (Winnicott, 1969, עמ' 251). לדבריו, הסיבות לכך נעוצות בדגש ששמה הפסיכואנליזה בראשיתה על עוצמות הרגשות ועל הקונפליקטים ביניהם, וכן על מנגנוני ההגנה שהופעלו נגדם. במאמר קודם ויניקוט מצביע גם על התמקדותה של הפסיכואנליזה בתסביך האדיפלי, ומציין כי רק בהדרגה הפנו התיאורטיקנים את תשומת לבם גם למשמעויות הנובעות מפרטי השלב ההתפתחותי הראשוני של הילד (Winnicott, 1967). במאמרו מ-1969 חוזר על עצמו אותו מאפיין שהצבעתי עליו שוב ושוב בפרקים קודמים – גם כשמתחילים לדון באם, הדיון מחליק הלאה ממנה, לגבר או לילד. ויניקוט פותח אמנם בציון העובדה שהפסיכואנליזה לא הקדישה מחשבה לאימהות, אבל מיד לאחר מכן הוא "שוכח" להתייחס לנושא ומתמקד בתקופת החיים הראשונה של הילד. בפסקה הבאה ויניקוט כמו תופס את עצמו, ומחזיר את הדיון לתלם: "עתה אנו בעיצומו של עיון בהשפעות הדדיות אלו" (Winnicott, 1969, עמ' 251); והוא מכוון את מבטו לקשר אם-ילד. זוהי במובנים רבים יריית הפתיחה לאפשרות חשיבה על קיום האם, החווה אף היא חוויות היוצרות שינוי והתפתחות בנפשה. אולם ויניקוט, שבתוך עמו הוא יושב, ממחר לפזר מילות אזהרה להתנגדות הצפויה לחשיבה החדשה הכוללת את האם – התנגדות

⁹ לוויניקוט, שהיה הבן הצעיר, היו שתי אחיות מבוגרות ממנו בחמש ושש שנים.

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

הנובעת מתחושה של חדירה לאזור קדוש: "זה כאילו שעבודת אמנות תתמסר לתהליך האנליטי. האם ניתן להבטיח שיכולת ההערכה לאמנות לא תיהרס עקב הניסיון להאיר את התמונה?" (עמ' 251-252).

לבסוף, הוא נראה כמתנצל בסכמו את דבריו בזכות ההתעמקות בנושא האימהות בנימוק נוסף ומכריע שהוא מקצועי-קליני. הוא מזכיר, שמי שמטפל במטופלים המפגינים אלמנטים סכיזואידיים, מוצא את עצמו ממילא מעורב בתהליכים המאפיינים את חוויותיהן של אימהות: "אנחנו נלכדים בצרכים העצומים של התינוק התלתי – ובהעברה הנגדית המעוררת תגובותיות מסיבית, המצביעה עבורנו על עוצמת ההתרחשות אצל הורים כאשר יש להם ילד" (עמ' 252). בהמשך הוא מזהיר את אנשי המקצוע מפני גישה מתנשאת המתיימרת ללמד את ההורים כיצד עליהם לטפל בילדם ומציעה להם גישה חלופית.

בנקודה זו ברצוני לחלוק על הסברו של ויניקוט בנוגע לסיבות שבעטיין לא קיבל נושא האימהות את המקום הראוי לו, ולהצביע על רתיעתו מהדגשת איפיוניו של הנושא כשלעצמו. לדעתי, יש קושי מהותי – חברתי, תרבותי ופסיכולוגי – לדון במושג האימהות, וגם ויניקוט מכוון לכך מבלי משים. דבריו בנוגע להתנגדות הצפויה לדיון כזה מחזקים את הרושם כי היעדרו אינו מקרי. הוא מאדיר את תופעת האימהות עד כדי הגדרתה כעבודת קודש או מעשה אמנות, אך בפועל, גם הוא לא מתעמת עם הנושא ישירות. משמעות הדבר היא שהקושי לדון בנושא אינו נובע מהסברים נסיבתיים אלא מסיבות מהותיות.

ויניקוט הושפע בצעירותו מן התיאוריה הדרוויניסטית, והדבר עשוי אף הוא לשפוך אור על התייחסותו לאימהות (Winnicott, 1989, עמ' 574): ייתכן שבעקבות המפגש עם תיאוריה זו עוצבה השקפתו הרואה באימהות תופעה "טבעית". במגוון השימושים שלו בשורש טב"ע בהזכירו את האימהות אפשר לזהות האדרה מעוותת של האימהות ו/או הסתכלות שטחית על התהוותה, כפי שאדגים בהמשך.

פתחתי בדברים מאוחרים של ויניקוט כיוון שהם משרטטים קווי מתאר לגישתו להמשגת האימהות, המפנים מקום לאם אפילו הוא מסויג ומתנצל, וכן כי הוא מביע בהם את תפיסתו הבלתי מסויגת לגבי ההעברה הנגדית בתוך התהליך הטיפולי. הדעה הרווחת בקרב אנשי מקצוע היא, כי ויניקוט, ממש כמו מלאני קליין, עסק באם כסובייקט. פרק זה יבחן האם עמד על תחושותיה, על חוויותיה ועל כל המתרחש בנפשה של האם, וכיצד עשה זאת.

כמו כן ברצוני להוסיף ולחדד את המחשבה על כך, שהאפשרות להמשיג את האם והאימהות לא יכלה להתחיל ולהתממש עד שהנושא קיבל לגיטימציה בתוך מסגרת החשיבה על ההעברה הנגדית בטיפול. רק מתוך כך יכול היה להתהוות בסיס לתפיסה חדשה אודות התינוק המבססת גם מעמד עצמאי לאם ולאימהות. למעשה, ויניקוט עצמו כבר רמז על קישורים דומים לאלו בין האם לאנליטיקאי (Winnicott, 1955b), כאשר תיאר בקצרה את התהוות הז'רגון המתייחס ליחסי אובייקט. לדבריו, מקורם של מונחים אלו הוא בתיאור פעולות האם שצפייה בהן מאפשרת לאנליטיקאי לבנות מתוכן דימויים. אולם אז הוא מוסיף הערה של חוסר שביעות רצון, שממנה מתברר כי ההסתכלות על הקשר הדיאדי המקורי הינה "מספקת עבור האנליטיקאי הקלינאי, אבל אינה מספקת עבור מי שצופה בתינוקות המטופלים על-ידי אימם" (עמ' 295). בהמשך מתברר שזווית הראייה החסרה לוויניקוט אינה דווקא זו של האם, אלא זו של התינוק: "כשאנחנו רואים אם המחזיקה את תינוקה מייד לאחר הלידה [...] אז אנחנו יודעים שישנה זווית ראייה אחרת, זו של התינוק" (עמ' 296) – כך "משייט" ויניקוט בין התינוק, לאם ולאנליטיקאי. הצעת הקריאה על האימהות אצל ויניקוט מבוססת על ההנחות האלו: ויניקוט יצר מרחב שבו יכולה האם להיבנות, להיהרס ולבסוף גם להתממש, אבל הוא עצמו אינו ממש את האם כסובייקט אלא מאפשר לה להיות, כהגדרתו, אובייקט סובייקטיבי.¹⁰ כלומר, הוא מאפשר לה מרחב שהיא יכולה להתהוות בו במסגרת עולמו

¹⁰ ה"אובייקט הסובייקטיבי" (subjective object) הוא המושג שויניקוט טבע על-מנת לתאר את האופן שבו חווה התינוק את האם שבאופן זמני מתמסרת לטיפול בו. בתקופה ראשיתית זו הקשר אליה הוא כאובייקט סובייקטיבי, הנצבע בצבעים של הסובייקט (התינוק), בטרם הבשלת הפרדה הפנימית בין אובייקט לסובייקט (Winnicott, 1962b).

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

הסובייקטיבי של התינוק. בהמשך, הופכת האם לאובייקט בעולמו של ילדה – יש לה קיום בתודעתו אך היא מחוץ לעולמו הסובייקטיבי. זהו, אם כן, "מרחב" מוגבל ומצומצם למדי.¹¹ הנחתי השנייה היא, שדרך ההעמקה שלו בדמות האנליטיקאי ובתופעה הקלינית של העברה נגדית מתאפשרת, בעקיפין, תיאורטיזציה של המקום האימהי.

בהקדמה לספר של ויניקוט משבח מסעוד חאן את שפתו הצלולה והבהירה, המעוררת בלב הקורא הן הסכמה ותחושת מוכרות והן רצון להטיל ספק בדבריו ולהתווכח עמם (Khan, 1975). בפרק זה כוונתי היא לעשות בדיוק כך – להסכים עמו, להטיל ספק בדבריו ולהתווכח עמם.

האם המסורה המצויה

"גבר מתבונן באימהות" – זו כותרת הפתיחה שניתנה לתכנית הרדיו הראשונה, מתוך סדרת תכניות, שערך ויניקוט ב-B.B.C. ובה דיבר אל אימהות. בתכנית זו התייחס ויניקוט, קודם כול, לגבריותו המגבילה מראש את התייחסותו ואת ההדרכה והייעוץ שיעניק לאם. שנית, הוא מצביע על תופעה ייחודית לנשים – כיצד חשה אם הרואה לנגד עיניה בילד קורטוב מעצמה: "רק אישה יכולה לחוש זאת, ואולי רק אישה יכולה להתנסות בכך בדמיונה, אם נמנעת ממנה לרוע מזלה החוויה הממשית" (ויניקוט, 1964, עמ' 13). בהמשך, ברגישותו לאם הצעירה והנבוכה הוא תוהה: "מה חשת את לנוכח תינוק בן כמה שבועות, שלא ידעת האם ניתן בכלל ליצור קשר אתו?" (עמ' 13). בכך פורץ ויניקוט דרך של התייחסות לחווייתה של האם מגובה העיניים.

אולם מה רבה היא האכזבה כשמייד לאחר מכן מועד ויניקוט ונופל לתוך אחת מהמלכודות הידועות זה מכבר – מלכודת ההאדרה של החוויה האימהית:

ומה גרם לך ברגע מרגש זה להיות בטוחה שאתם אכן שני יצורי אנוש נפרדים המקיימים קשר זה עם זה [...] מצאת עצמך מטפלת בצרכיו הגופניים של

¹¹ טענות דומות השמיע קרימר (Kraemer, 1996).

התינוק ונהנית מכך. ידעת בדיוק כיצד להרימו, כיצד לשוב ולהשכיבו במיטתו, וכיצד לצאת מהחדר בצורה נכונה [...] לאמיתו של דבר ידעת כל זאת עוד בהיותך ילדה קטנה משחקת בבובות (עמ' 13-14).

מהו אותו מנגנון, או מה יש בה באימהות, שגם כאשר ניגשים אליה מצוידים בעניין רב ובכוונות טובות, אוטם את אוזני הדובר, או מעוור את עיניו, והוא הוגה בה בדימונו בלבד? כיצד ייתכן שוויניקוט, שידע יותר מכל אחר לפניו על חווייתן של אימהות, מחליט עבורן שהן "יודעות", "בטוחות" ו"נהנות" בטפלין בתינוקן. קושי נוסף הגלום בהאדרה זו הוא שמסתתר בה מרכיב של התנשאות המגלה עצמו מייד בהמשך: "לעתים טפטף השתן על סינרך, או חדר בעדו ונספג בבגדייך. חשת כאילו את עצמך הרטבת, ולא היה אכפת לך. הודות לדברים אלה יכולת להרגיש שאת אישה ואם מסורה רגילה" (עמ' 14).

ייתכן שבשנת 1949, כאשר דברים אלו נשמעו לראשונה, הם ערבו לאוזני המאזינים בעצם התייחסותם לחוויית האם וכן לנוכח המחמאות שהיו טמונות בהם לכאורה. אולם במבט לאחור אין מנוס מראיית הדברים הללו כתורמים לנטייה המצויה, זו המצמצמת את המרחב הנפשי המתאפשר לאישה ולאם. לבטח אין בדברים אלו התייחסות לחוויה הסובייקטיבית של האם, אלא – יש בהם קביעה הכופה עליה כיצד להרגיש ולפעול. ומה אם היא לא חשה כפי שוויניקוט טוען? גם מן המושג שנקבע כאן – "האם המסורה הרגילה" – נודף ריחה של כפייה. למרות שוויניקוט התאמץ לדבר אל האימהות בשפתן וכן להעשיר את השפה בכלל במונחים חדשים של החוויה האימהית, נראה שלא הצליח להימנע מלהבליע בה ערכיות ושיפוטיות. אם מצרפים לכך את אמירותיו, שצוטטו לעיל, נותרת תחושה לא נוחה, אולי כמו זו המתעוררת סביב אמרות שונות כגון "כמה מידידי הטובים הם..."

לדעתי, ויניקוט ממשיך ומסתבך בלשונו בניסיון להסביר את כוונתו במונח "האם המסורה המצויה":

בטיפולך הרגיל בתינוק את מבצעת באופן טבעי דברים חשובים ביותר, והיפה בכך הוא שאינך חייבת להיות חכמה, ואינך חייבת אפילו להקדיש לכך מחשבה, אם אין רצונך בכך. ייתכן שהיית תלמידה גרועה שבגרועות במתמטיקה; או אפשר שכל חברייך זכו במלגה בשעה שאת תיעבת את עצם מראהו של ספר היסטוריה, וכך נכשלת בבחינות ועזבת את בית-הספר לפני סיום הלימודים [...] או אפשר שאת ממש אישה חכמה. אולם כל זה אינו מעלה ואינו מוריד, ואין לכך כל קשר לשאלה אם את טובה אם לאו. אם ילדה יכולה לשחק בבובה, את יכולה להיות אם מסורה רגילה, ואני מאמין כי את אכן כזו מרבית הזמן. האין זה מוזר כי דברים שחשיבותם כה עצומה תלויים כה מעט באינטליגנציה מיוחדת במינה?" (עמ' 14).

האין זה מוזר שוויניקוט, מי שנחשב כאוהד האימהות והחשיבה הפמיניסטית (שאכן אימצה אותה לחיקה), משמש שופר לדברים אלו? גם אם ברור שכוונתו היא לשכך חרדה, להנמיך ציפיות ולצמצם שיפוטיות על אימהות בכלל ושל אימהות בפרט, הרי התוצאה היא הפוכה. דבריו של ויניקוט, המדגיש את היעדר הצורך בחשיבה ואינטליגנציה לצד ההסתפקות בכישורים של משחק עם בובה על-מנת להיות אם מסורה, צרים על האם.

נקודה נוספת העולה מתוך דברים אלו, שתלך ותתחדד בהמשך, היא נטייתו של ויניקוט לראות בתחושה האימהית ובתפקוד האימהי תהליך טבעי, המתרחש אצל כל אישה, בהנחה שהיא מעוניינת בהיריון ובתינוק: "הניסיון, על כל פנים, מורה כי מתרחש שינוי הדרגתי ברגשות הנערה שהרתה, ממש כשם שמתרחש שינוי בגופה [...] לאט אך בבטחה היא מתחילה לחוש, כי בגופה שוכן מרכז העולם" (עמ' 16). הבעיה המרכזית העולה מדברים אלו היא, שהם מוצגים כהכללה; לא כאפשרות של חוויה חיובית, רגעית או מתמשכת, אלא כחוויה המצויה והרצויה. בכך מוציא ויניקוט מכלל התייחסות נורמטיבית את כל אותן האימהות שאינן יכולות להזדהות עם דבריו באופן מלא או חלקי. אימהות אלה יכולות לחוש חריגות, מתוסכלות

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

ואשמות, כיוון שהן חשות אחרת (כזכור, דבריו של ויניקוט היו מופנים לקהל האימהות האנגלי מעל גלי האתר).

בהמשך דבריו פונה ויניקוט אל האימהות במטרה לחזק את ביטחונן בעצמן, את תחושותיהן ואת ההחלטות שהן מקבלות: "חשוב מאוד שהאם תתנסה בחוויה של לעשות מה שהיא רוצה ומה שנראה לה נכון" (עמ' 21). בתוך כך מתאר ויניקוט בשפה פשוטה את מה שמאוחר יותר ימשיג במאמרים תיאורטיים – שהתינוק אינו יכול להתקיים באופן עצמאי והוא זקוק לאימו. בשפה פשוטה ובהירה טווה ויניקוט חוטים סביב האם והתינוק כיחידה הכרחית אחת. הוא מחבר את הצורך של האם וההנאה שלה מטיפולה בילדה עם סיפוק צרכיו של התינוק: "יותר משהתינוק זקוק לכך שיאכילוהו בזמן הנכון, הוא זקוק שתאכיל אותו אישה הנהנית להאכיל את תינוקה" (עמ' 22). ויניקוט ממשיך ומדבר אל לב האימהות על הצורך שלהן להירגע, להיות טבעיות ביחסן לילדן וליהנות מהעיסוק בו. הוא מתייחס לאפשרות שאם יכולה לחשוש שמא אינה מתפקדת כראוי, אולם הוא מייחס זאת לבורות ולהיעדר מידע. הוא מצהיר שכוונת דבריו היא לספק מידע שירגיע אימהות וישחרר אותן ממועקות האימהות. הוא אכן עושה כך בהמשך, אולם בכך הוא מאיר, לדעתי, רק מקצת מהאמת. אימהות מעוררת טווח רחב ועמוק כל כך של תחושות, פנטזיות וקונפליקטים, עד כי גישתו האופטימית מזכירה את זו של פוליאנה.

כיצד ניתן להבין את ויניקוט, במיוחד לאור העובדה שהדברי הביקורת עליו היו ידועים לו, והוא אף כתב עליהם מאוחר יותר? ההסבר לגישתו זו נעוץ, כנראה, במטרה שעמדה לפניו – בריאות הנפשית של הילד. בריאות הנפשית של אימו היתה משנית בלבד. לכאורה אפשר לטעון, כי דווקא מתוך נקודת המבט של ויניקוט, הרואה באם ובילד יחידה אחת, לא ניתן להפריד בין בריאות הנפשית של הילד לבין זו של אימו. אולם כאן בדיוק טמונה הביקורת שלי.

ברצוני לחזור ולהתמקד בדבריו של ויניקוט על אותה יחידה בלתי ניתנת להפרדה של ילד-אם, ולציין כי אין לראות בה סימטריה. אכן, כפי שאמר ויניקוט, לא ייתכן תינוק בלי אם, אך תיתכן בהחלט אם בלי תינוק. במילים אחרות, הרחבת האפשרויות הרגשיות של האם מקלה עליה להכיל את הפרדוקס שוויניקוט התעלם

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

ממנו, ולפיו האם היא בו-זמנית יחידה אחת עם תינוקה וגם יחידה נפרדת. כוונתי היא, שרק מתן לגיטימציה, חיצונית ופנימית, למרכיבים נוספים בנפשה ובתודעתה הבוגרים של האם, יאפשר לה להשתחרר מהאשמה הכרוכה בעצם קיומם. אני מבקשת לטעון, שרק כך תוכל האם ליהנות מתינוקה באופן שוויניקוט אכן מדגיש ומחייב. אם לא נביא דברים אלו בחשבון, ההנאה שוויניקוט מדבר עליה תהיה מנותקת ממקור פנימי אמיתי, ותיראה כנכפית על האם – כעוד מטלה שעליה למלא עבור תינוקה. הבעיה מתחילה אפוא בהסתכלות על האם מבחוץ כמכוונת רק למען תינוקה, "אם המתאימה עצמה באורח פעיל ומגוון לצורכי תינוקה, מעניקה לו בסיס טוב ליצירת קשר עם העולם" (עמ' 84). כפי שנראה שוב ושוב, כשהסובייקטיביות של הילד מודגשת יתר על המידה נוצרת קריסה בסובייקטיביות של האם, וכל מה שנותר ממנה הוא התאמה פעילה למען האחר.

מעבר לביקורת זו, הפך ויניקוט לחלוץ בזכות החידושים התיאורטיים שהציע: הוא עמד על פרטי הפרטים של החוויות השונות הנובעות מהטיפול האימהי בתינוק (מהחזקה והאכלה ועד החלפת החיתול, הרחיצה ועוד); כמו כן הוא הבחין בין אהבה אימהית לרגשות אימהית. את האהבה האימהית הגדיר כ"עניין גשמי למדי. יש בה רכושנות, תאוותנות, ואף יסוד של 'אין לי כבר כוח' לילד. יש בה נדיבות וכוח, כשם שיש בה ענווה" (עמ' 14).

בין הגדרות אלו לבין הפנייה הישירה לאימהות, פסח ויניקוט על השאלה המרכזית: כיצד מצליחה האם להסתדר בשלום יחסי עם כל הרגשות המורכבים הללו? ויניקוט אינו מתייחס לבעיה זו, וממילא אינו מציע דרך לחשוב עליה. מצד אחד הוא מגדיר את מורכבות הרגש האימהי, ומצד שני הוא אינו עומד על מורכבות התהליכים הנפשיים הנדרשים כדי להכיל בתוכו מורכבות זו.

התפיסה של ויניקוט את היחידה אִם-תינוק הביאה אותו להציע כמה מושגים המשקפים, לדעתו, את תקופת החיים הראשונה ואת המתרחש בה – אצל האם, אצל התינוק וביניהם. אסקור מושגים אלו.

האם הטובה-דיה

"האם האם יוצרת את התינוק, או שמא התינוק יוצר את האם? במטה-פסיכולוגיה של הפסיכואנליזה אני טוען שהתינוק יוצר את השד, האם והעולם" (Winnicott, עמ' 457). אולם, הוא מוסיף, כדי שכל זה יקרה נדרש שתהיה שם אם טובה-דיה.

אופן ההתבטאות של ויניקוט מצביע על היותו כרוך אחר אימהות עד כדי כך, שפיליפס (1999, עמ' 134) מכנה את דמות האם כ"אנליטיקאית המקורית של ויניקוט". אכן דימוי מעניין, המתקשר לדבריו של ויניקוט, שאם האם כושלת עליה להיות, לתקופת מה, תרפיסטית של ילדה, על-מנת שתוכל לחזור ולהיות אם. אם אין בידיה אפשרות כזו, עוברת האחריות על התינוק וההחלמה לידי של האנליטיקאי, שדמותו ואופן פעולתו משורטטים בצלמה ובדמותה של האם. ההשראה מדמות האם לדמות האנליטיקאית/ת טומנת בחובה עושר של אפשרויות, בעיקר עבור האנליטיקאית/ת. מי היא, אם כן, האם שהיא "אם טובה-דיה"? ויניקוט מציע, כדרכו באופן יצירתי, הגדרות פרדוקסליות: מה שהתינוק זקוק לו "הוא לא שום סוג של מושלמות אימהית" (Winnicott, 1950a, עמ' 44); או "אימהות, כמו אנליטיקאים, יש בהן טובות, ויש שאינן טובות דיין" (ויניקוט, 1969, עמ' 108); ובמקום אחר: "אם טובה-דיה (לאו דווקא אימו-יולדתו של התינוק) היא אם שמבצעת התאמה (adaptation) פעילה לצרכיו של התינוק, התאמה פעילה הפוחתת בהדרגה, בהתאם לצמיחת יכולתו של התינוק לעמוד בכישלון ההתאמה ולשאת בסובלנות את התוצאות של תסכול" (ויניקוט, 1953, עמ' 43).

כלומר, כדי להיות טובה באמת, האם יכולה להסתפק בלהיות טובה-דיה. לדעתי, להגדרה זו יש חשיבות עצומה, שכן באמצעותה איפשר ויניקוט לאם להיחלץ מהפיצול שכפתה עליה התיאוריה הפסיכואנליטית. ויניקוט הוא הראשון שהציע הצעה תיאורטית המאפשרת לראות את האם כאנושית ולא כאידאלית או כמפלצתית. הצעתו זו היא אחד מהצעדים המשמעותיים ביותר לטובת התיאורטיזציה של האימהות באופן שאינו הגנתי או קונפליקטואלי. אולם יחד עם זאת, לאחר שהגדיר את האימהות הוא קידש את תיאור התפקיד של האם הטובה-דיה עד שהדף אותה

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

חזרה לפחות למקצת המקומות שנראה היה כי כבר נחלצה מהם. לכן גם הדגשתי שהצעתו "מאפשרת" ראייה אחרת אך זו אינה מתממשת, כיוון שבתיאוריו אין די ביטוי למורכבות ולעושר הטמונים בחוויה האימהית.

דוגמה לכך מצויה בדברים אלו: "על האם להיכשל בסיפוק תביעות של היצרים, אבל היא יכולה להצליח לחלוטין 'לא לאכזב את התינוק', **בעטיפה לצורכי האני שלו**, עד לזמן שבו יוכל התינוק להפנים אִם תומכת-אני" (Winnicott, 1956b), עמ' 312). מכאן ממשיך ויניקוט ומתאר מצב שבו בעקבות כישלון האם להתאים עצמה לצורכי האני של ילדה, מפתח התינוק תובענות כפייתית. אז "האם, בדרך-כלל, מסוגלת לפגוש את התביעות הקומפולסיביות של תינוקה, ובכך לערוך **תרפיה** מוצלחת של תסביך הַסָּר קרוב לנקודת המוצא שלו". הוא מדגיש, ש"תרפיה על-ידי האם יכולה לרפא, אבל אז אין מדובר באהבת אִם" (עמ' 312). בהמשך מסביר ויניקוט את הנטייה הנפוצה לבלבל בין פינוק-אִם ואהבת-אִם. הפינוק הוא לרוב "תרפיה בעקבות כישלון של אהבת-אִם" (עמ' 312). תרפיה זו היא עניין מסובך; אמנם היא מעניקה הזדמנות שנייה לאימהות שכשלו, כדבריו, במשימה הרגישה של אהבה ראשונית, אולם היא יכולה גם לנבוע מהיפוך תגובה, ואז התוצאה היא פינוק שמקלקל (spoiling) במקום לתקן. ויניקוט מודה לבסוף ש"באופן קליני, עובר קו עקום בין תרפיית-אִם מוצלחת לבין כזו שאינה מוצלחת" (עמ' 313). האימהות הטובה-דיה היא זו המאפשרת לתינוק לממש בהדרגה את התהליך ההתפתחותי האישי שלו. כך, בין השאר, היא עושה זאת כך:

איכות השד-הטוב של האם היא השלכה של איכות מקבילה אצל התינוק. האם הטובה-דיה נוטלת את ההשלכה הטובה הזו ומממשת אותה [...] התינוק אינו מקנא בשד הטוב, אבל ביכולתו להזדהות איתו ועם האם הטובה-דיה, ובאופן הדרגתי להכיר באִם שקיבלה את ההשלכה כחלק מהסביבה או מהעולם שאינו-אני (Winnicott, 1962c, עמ' 456).

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

לעומת זאת, באימהות שאינה טובה-דיה האם אינה מסוגלת להכיל בתוכה את ההשלכות של ילדה עליה, ואז נוצר פתח לכאוס ולפסיכוזה. השד הטוב הופך לרודפני, אולם בניגוד לדבריה של קליין, לדעת ויניקוט לא מתפתחת קנאה אצל התינוק. ברבות השנים, כשתינוק זה, שגדל בינתיים, יגיע לטיפול, ניתן יהיה להבחין ברישומיה של הקנאה שנבעה מהמאבק בהכרה בתלות. ויניקוט טוען, שמאחר שהתינוק התלתי אינו מכיר באפשרות אחרת, לא נוצר בו קונפליקט ולא מתעוררים בקרבו רגשות אמביוולנטיים סביב התלות. המטופל האנליטי, לעומת זאת, כבר נדרש להתעמת עם התלותיות שלו, ועל כן הוא חשוף לתחושות מסוג זה. ויניקוט נוטל מקליין את הרעיון ואת הז'רגון של השד ודימויו, ומעניק לו פירוש משלו – למשל, שהשד מייצג גם את עבודת האימהות אפילו אם האם מאכילה את תינוקה מבקבוק (Winnicott, 1955a).

התיאור שלעיל מדגים שוב את המורכבות של תפקיד האם הטובה-דיה על מטלותיה הרבות, אבל אין הוא מתייחס למורכבות זו כאל חוויה של האם עצמה. בסופו של דבר, ויניקוט מציג את האם בתבנית חוזרת כזו: הוא נוטה להאדיר את תיפקודה הבריאה ואת יכולתה לדעת מתי להתאים עצמה לתינוקה ומתי לא. גם אם היא נכשלת, הוא מייחס לה יכולות תרפויטיות. בתוך כך הוא גם עורך חלוקה, שתוצג בהמשך, של אם בריאה לעומת אם שנכשלת בתפקידה. בכל מקרה, למרות התמקדותו באם, ויניקוט, כאמור, אינו נותן דעתו על חווייתה במהלך חיים זה אלא על זו של התינוק.

התמסרות אימהית ראשונית

האפיון הראשון של האם הטובה-דיה הינו יכולת ההתמסרות שלה לילדה בתקופת החיים הראשונה (primary maternal preoccupation). מתוך כך ניתן לראות כיצד ויניקוט נפרד בהדרגתיות, אבל בגלוי ובעקביות, מהתיאוריה של מלאני קליין. נקודת המחלוקת הראשונה שלו אתה, כמו גם עם פרויד – כפי שמציין גם פיליפס (1999) – נוגעת להתפתחות עולמו הפנימי של התינוק. ויניקוט חלק על תיאורם של פרויד וקליין את התפתחות עולמו הפנימי של התינוק כנפרד מהקשר ההדדי שלו עם

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

אימו. לדוגמה, בניגוד לדעתה של קליין (1957) שתינוק מקנא באימו מלידתו, ויניקוט טוען שקיומה של קנאה מעיד על כשל באימהות – למשל, כשהתינוק נחשף בטרם עת להיותו במצב תלותי. במילים אחרות, ויניקוט החל להעביר את מרכז הכובד הנפשי בכלל, ואת מרכז הכובד ההתפתחותי בעיקר, מעולם היצרים החוצה, לנקודת המפגש של התינוק עם סביבתו (Winnicott, 1962c; 1959). הבחנה זו דרשה ממנו למלא את הקסר שהיה קיים בתיאוריה הפסיכואנליטית בכל הנוגע לתיאור הסביבה, קרי האם, שהוא אכן קרא לה בשלב זה – "אם-סביבה". במאמרו משנת 1956 הנושא את השם "התמסרות אימהית ראשונית", קבע ויניקוט אולי יותר מכול את האפשרות לחשוב על מקומה של האם. מסקנתו מתצפיותיו על אימהות ועל התינוקות שלהן היתה, למשל, שהטיפול האימהי אינו מסתכם בטכניקה של חליצת השד או נתינת הבקבוק. לדבריו, הטיפול האימהי כולל גם תהליך של התכוונות – כלומר, תהליך המעצב את ייחודה של הנוכחות אימהית בתקופת חייו הראשונה של התינוק.

ויניקוט מתאר את ההתמסרות האימהית הראשונית כך:

היא מתפתחת בהדרגה ומתהווה כמצב של רגישות גבוהה במהלך ההיריון ובעיקר לקראת סופו. היא נמשכת שבועות ספורים לאחר לידת הילד. היא נשכחת בקלות על-ידי אימהות לאחר שהן התאוששו ממנה. אמשך ואומר שהזיכרון של אימהות ממצב זה נוטה לעבור הדחקה (Winnicott, 1956a, עמ' 302).

ויניקוט ממשיך ומדמה מצב זה למחלה, לנסיגה פנימה או למצב דיסוציאטיבי, שבו היבט אחד של האישיות משתלט באופן זמני על כל השאר. הוא מדגיש כי על-מנת לאפשר לעצמה מצב הווייתי זה, על האם להיות בעלת יסודות בריאים, שיאפשרו לה להחלים בהדרגה, משעה שתינוקה כבר יהיה כשיר לשחררה ממצבה זה. ויניקוט מביא בחשבון שישנן אימהות שאינן מסוגלות "לחלות" כך, ואף מציין שהן עורכות מעין "בריחה לשפיות" כדי לחסום את יכולת ההתמסרות הזו. למרות שהוא אינו

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

מבטא שיפוטיות גלויה כלפי אימהות אלו, הוא מוסיף ומציע הסבר דינמי, שלפיו אישה בעלת הזדהות גברית חזקה וקנאת פין מודחקת תתקשה, קרוב לוודאי, להתמסר כך לילדה. אם המתקשה להתמסר תאלץ, בהמשך, לשלם את מחיר כישלונה בצורך מוגבר להתאים עצמה לצורכי הילד – משימה קשה עקב החסר הראשוני. "החמצת הספינה בשלב הראשוני" תאלץ, כאמור, את האם להיות תרפיסטית לילדה במקום הורה (עמ' 302). האיום הסמוי הטמון בדבריו אלו של ויניקוט נחשף באופן מפורש כאשר הוא מאזכר מחקרים, שהיו נפוצים בזמנו, על הטיפוס האימהי הנוטה "לייצר" ילדים אוטיסטים.

לעומת זאת, האם שמתמסרת לילדיה, מעניקה להם הוויה המאפשרת לתשתית המולדת שלהם – כלומר לנטייתיהם ההתפתחותיות – לבוא לידי ביטוי באופן ספונטני. במילים אחרות, אם האם מספקת התאמה טובה-דיה לצורכי התינוק, קו החיים הטבעי שלו מופרע אך מעט. כך נוצרת "התייחסות-אני" (ego-relatedness) בין האם לתינוקה, המאפשר לתינוק לבנות את תפיסתו כלפי אימו כאדם בפני עצמו. לכן, מדגיש ויניקוט, ההכרה של התינוק באימו נובעת מקשר חיובי ולא מחוויה מתסכלת.

יכולת ההחזקה של האם את תינוקה (holding) היא אחד האופנים העיקריים שדרכם מתבטאת התמסרותה. ויניקוט מחלק את הטיפול ההורי לשלשה חלקים: א. החזקה; ב. אם ותינוק החיים יחדיו. בזמן הזה הפונקציה של האב (דאגתו למציאות החיצונית עבור האם) אינה ידועה לתינוק; ג. אב, אם ותינוק, כל השלושה חיים יחדיו (Winnicott, 1960d, עמ' 43).

המונח "החזקה" מתייחס הן להחזקה הפיזית של התינוק, הן ליצירת סביבה מאפשרת וטוטלית עבורו, והן להחזקה נפשית שלו; מרכיבי החזקה מתאפיינים בכך שהם עונים על צרכים פיזיולוגיים (יש לזכור שבשלב הזה הפיזיולוגיה והפסיכולוגיה אינן מובחנות עדיין זו מזו). החזקה של האם היא אמינה במובן זה שאינה מכנית אלא אמפטית. היא כוללת תמיכה בכל הפרמטרים הפיזיולוגיים של התינוק על רגישויותיו הייחודיות. ומאחר שבתקופת חייו הראשונה ההתפתחות

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

מהירה והשינויים רבים, על ההחזקה להתגמש ולהתאים עצמה לשינויים אלו. הצורך בהחזקה כזו הוא קריטי, והוא מלווה את השינויים וההתפתחות של האני ממצב של אי-אינטגרציה (unintegration) למצב של אינטגרציה מובנית. מעבר זה טומן בחובו אפשרות של חוויית חרדה הכרוכה בדיס-אינטגרציה (disintegration), חוויה שיש לה משמעות רק לאחר שבאני מתחילה אינטגרציה ומתחילה גם הבחנה בין הגוף לנפש, שממנה יכולים החיים הנפשיים להתפתח.

הבעיה היא ש"אימהות שאין להן היכולת להעניק טיפול טוב דיו, אינן יכולות להפוך לטובות דיון פשוט דרך הוראות" (עמ' 49). כלומר, תיאורו של ויניקוט את האם בסיטואציה זו הוא פשטני: היא פשוט יודעת מתי להגיש את עצמה לילדה באופן שהולם בדיוק את צרכיו, כפי שהיא יודעת מתי יחווה הילד את האופן המדויק של היענותה אליו כמאגי ומעורר חרדה, ואף לוקחת בחשבון שחוויה זו עלולה להפוך אותה בעיני רוחו למכשפה.

לכאורה נראה, שוויניקוט מקדיש בדבריו מחשבה לשינויים המתרחשים אצל האם המצויה ב"מצב החזקתי" זה, שינויים שראשיתם בהיריון, כשהתינוק מוחזק פיזית ברחמה של האם. אולם ויניקוט ממחר להזהיר מפני השימוש במונח "אינסטינקט אימהי", וטוען כי גם אם מתרחשים שינויים פיזיולוגיים, למשל שינויים

הורמונליים, המיקוד הוא בשינויים הפסיכולוגיים. חשיבותם של השינויים הפיזיולוגיים נעוצה בהעלאת הרגישות של האם לשינויים הפסיכולוגיים העתידים לבוא, והשינוי הנפשי הראשון הוא העברת חלק מתחושת העצמי של האם לעבר התינוק הצומח ברחמה. ויניקוט מוצא לנכון להדגיש, כי שלא כאנליטיקאי המכוון ומסיט את הקשב שלו למטופל, חשוב שהאם לא תהיה ערה לתהליך זה המתרחש בקרבה. מן הראוי להתעכב על ההערה האחרונה של ויניקוט ולעמוד על

משמעויותיה, שכן היא מייצגת את הדרך האופיינית לו בבואו לדון באם: בדונו בה הוא עובר לדון באנליטיקאי. בהמשך אעסוק בהרחבה בקשרים מרובי הרבדים הקיימים, לדעת ויניקוט, בין תפקיד האם והחוויה האימהית לבין אלו של האנליטיקאי המטפל. לעת עתה ברצוני להצביע שוב על הדפוס המרכזי הקבוע, שכאשר נפתח דיון בחוויה האימהית הוא מוסט לדיון באנליטיקאי או בילד.

בהמשך מגדיר ויניקוט את אופן ההזדהות של האם עם ילדה, המאפשר לה להכיר את צרכיו כהזדהות השלכתית,¹² האמורה לדעוך בהדרגה. נראה לי שהמונח הזדהות השלכתית מתאים לסיטואציה הטיפולית, ואילו התיאור של חוויות האם וילדה מעורר אסוציאציות ל- folie a deux (שגועון בשניים). דווקא דרך הקישור שהוא עורך בין דמות האם לאנליטיקאי וההבחנה ביניהם, אוכל לחדד את טענתי ההולכת ומתחזקת לאורך הפרק: ויניקוט בונה את דמות האנליטיקאי על יסודות דמות האם, אולם מוכן להעניק לו מרחב נפשי גדול יותר מאשר לאם. תפיסה זו מודגשת דרך התעקשותו החוזרת ונשנית על כך שהאם מסורה באופן טוטלי כל כך, עד שלא נותרת בה יכולת להרגיש ולחשוב איך היא עצמה מרגישה וחושבת.

אולם תפיסתו זו של ויניקוט אינה מוחלטת, ומדי פעם הוא מעיר הערות אמפתיות על הקושי שיש לאימהות למלא את תפקידן: הקושי לוותר על ההזדהות וההתמזגות עם תינוקן גם כשהוא כבר בשל לכך; או במקרים אחרים הקושי הנובע משונות אפשרית בין האם לתינוקה, למשל במזג או בקצב, הגורם לאם לטעות בהבנתה את צרכי ילדה. אלא שהערות אלו מתכסות בהצהרותיו, שבכל אחד מהמקרים הללו האימהות מכירות בדרך כלל היטב את צרכי ילדיהן: "עם זאת נראה, שבדרך כלל אימהות שאינן סובלות מחולי או ממתח סביבתי יומיומי, יודעות באופן כללי אך מדויק למדי למה ילדן זקוק, ויותר מכך, הן רוצות לספק לו צורך זה. זוהי המהות של הטיפול האימהי" (Winnicott, 1960d, עמ' 54).

אני מבקשת להקשות ולתהות על מחשבתו של ויניקוט לגבי היכולות הללו של האם, שהוא מתארן כמובנות מאליהן: "עתה, ביכולתנו לומר מדוע אנחנו חושבים שהאם של התינוק הינה האדם המתאים ביותר לטפל בתינוקה זה; זו היא שיכולה להגיע למצב ייחודי זה של התמסרות אימהית ראשונית בלי לחלות" (1956a, Winnicott, עמ' 304). על מה הוא מבסס את טענתו? מהי האמירה שלו לגבי האם והאימהות?

¹² ויניקוט העריך מאוד את חשיבות ההזדהות ההשלכתית בתהליך ההתפתחות וכמנגנון חשוב בשירות הנפש. הוא מצוין ש"הרעיונות שאני דן בהם מקורם בתורת פרויד, תשומת-לבנו הוסבה אליהם בידי מלאני קליין, שהבחינה הבחנה מועילה בין הזדהות השלכתית להזדהות הפנמית, והדגישה את חשיבותם של מנגנונים אלה" (ויניקוט, 1971, עמ' 145). בהמשך הוא מביא כדוגמה מקרה קליני של אישה שהיעדר היכולת שלה להזדהות השלכתית היה במוקד הבעייתיות שלה (עמ' 150-145).

ראשית, ויניקוט מציע כאן חשיבה חדשה ובמידה מסוימת מהפכנית – לאימהות יש מעין כושר נפשי (או תכונה מולדת) לפתח מצב חוויה זה. אולם ויניקוט כלל אינו מתעמק בחוויה של האם ובמקורותיה. הצגתי לעיל את הערתו לגבי האינסטינקט האימהי, אך השאלות במקומן עומדות: האם זה מצב הורמונלי, חברתי או נפשי? כיצד יוצרת אישה חוויה שכזו, וכיצד היא חשה כאשר היא אינה מסוגלת לכך? בהמשך אומר ויניקוט, שגם אם מאמצת המסוגלת "לחלות" בהתמסרות שכזו, תוכל להתאים עצמה לתינוקה. מכאן ניתן ללמוד, שכנראה לא מדובר במצב הורמונלי, או שמא כוונתו שדי בהתגשמות הפנטזיה על תינוק משלה כדי לעורר את המערכת ההורמונלית שלה. אולם אז נשאלת השאלה, האם גם האב יכול להיות זה שיתמסר כך לתינוקו? השאלה מהו המרכיב הקובע את האפשרות הנפשית הזו, שבזכותה האם היא האדם המתאים ביותר לטפל בתינוקה, נותרת אם כן פתוחה. עקב כך, גישתו המהפכנית של ויניקוט משמעותית בעיקר עבור התינוק ופחות עבור האם. ויניקוט דן, אם כן, בחוויה אימהית ייחודית בלי לראותה מהזווית הסובייקטיבית של האם. הביקורת שלי מקבלת חיזוק גם בדבריו של ויניקוט עצמו, האומר כי האם מוחקת או מדחיקה חוויה זו. הוא מגדיר חוויה בעלת עוצמה וחשיבות מהמעלה הראשונה, אך מותיר אותה זרה לעצמה ועקב כך נטולת בעלות, אין מי שנושא אותה. למעשה, הוא השווה בין המצב המנטלי של האם לזה של התינוק גם אם לא שם לב לכך. בהדגישו כי התינוק אינו ער לתלות שלו באימו ולהתמסרותה לו, ובציינו את מידת התחכום הרבה הנדרש למודעות כזו, הוא חיבר בין התינוק לבין אימו הדיסוציאטיבית והמדחיקה.

בדונו בנושא זה מציין ויניקוט (1960a, עמ' 15; Winnicott, 1969, עמ' 256), שהאם והתינוק מגיעים לחוויה של הדדיות מנקודות שונות. התינוק הוא תינוק לראשונה בחייו, בעוד שהאם כבר היתה תינוקת ולאחר מכן ילדה ששיחקה באימהות והתנסתה בהרגשת הזדהות עם תינוקה. עם זאת, המאמר "ההדדיות בחוויית האם-תינוק" אינו מספק את ההבטחה הטמונה בכותרתו, כיוון שוויניקוט מתמקד שוב בחוויית התינוק ולא בחוויה של האם.

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

ברצוני לפתח את הבחנתו של ויניקוט, שהאם והתינוק מגיעים לחוויית הדדיות מנקודות שונות. לטענתי, בקשר אִם-ילד מובנה מפגש של התנגשות בלתי נמנעת. בהתעלמו מכך מצטרף ויניקוט לרומנטיקנים של האימהות, כיוון שתוך כדי עיסוק בנושא, תופעת ההתנגשות נותרת מטושטשת. פרויד, קליין וויניקוט העשירו את החשיבה הפסיכואנליטית בתארם את האופן שבו מגיע התינוק להתקשרות עם אימו. אך בעוד שהשניים הראשונים לא נתנו את דעתם על כך שקיימת גם אִם הפוגשת את ילדה, ויניקוט נתן על כך את דעתו. אולם הוא החמיץ את עיקר השונות במפגש דיאדי זה – דהיינו ששני הצדדים המגיעים למפגש מכילים בתוכם אינטרסים מנוגדים. האִם, המגיעה לקשר עם ילדה, יכולה למצוא את עצמה במערבולת רגשית בין ההישאבות שלה לאותה התמסרות לבין התנגדות פנימית הישרדותית ואחרת לכך. ויניקוט פוטר אפשרות זו בציינו את ההכרח שאִם זו תהיה "בריאה" מספיק כדי שתוכל "לחלות", או לחילופין להיות במצב דיסוציאטיבי שאינו משאיר חותם בזיכרון החווייתי, כמו בתרדמת. אולם, שני טיעונים אלו הינם בעייתיים. הרי בריאות אינה מצב סטטי נתון אלא היא חלק מחוויית חיים מורכבת, דינמית ומשתנה. יכולת ההגמשה הנפשית, או הוויתור על העצמיות, גם אם באופן זמני, הוא תהליך המורכב מדיאלוג מתמשך, פנימי וחיצוני, המכיל בתוכו אינטרסים נוספים מלבד, לכאורה, טובת הילד. כמו כן, כפי שכבר הערתי, ההצעה שהחוויה נמחקת מתודעתה של האִם מעמידה אותה, במקרה הטוב, במקומו של הילד חסר התודעה, ובמקרה הטוב פחות כמי שפועלת מתוך אינסטינקט חייתי חסר מודעות.

עוד ברצוני להעיר, כי ויניקוט מחמיץ את הפוטנציאל ההתפתחותי הטמון עבור האם בתהליכים אלו. האופן שבו הוא מתאר את היעדר המודעות של האם ואת הקונפליקט הפנימי שהיא מצויה בו, שולל ממנה – לאחר שההתמסרות הראשונית אינה דרושה עוד – בעלות על נכסים נפשיים חדשים שרכשה בעמל וביזע, והיכולים לעמוד לרשותה בהמשך חייה.

בדברי אלה אני מצטרפת לביקורתו של אדם פיליפס (1999, עמ' 124-125),

המציין גם הוא את האופן הדוגמטי שבו תובע ויניקוט מאימהות למסור את עצמן לאימהות: "רק אם האִם רגישה באופן שאני מתאר, היא מסוגלת להרגיש את מקומו

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

של התינוק ובכך להיענות לצרכיו" (Winnicott, 1956a, עמ' 304). הנה שוב מדובר בתינוק, ואילו האם נמצאת שם רק כפונקציה ולא כשלעצמה. ויניקוט אינו מצליח לחמוק מזריקת האשמה על האם הכושלת, או במילותיו של פיליפס: "ויניקוט מתחיל לראות את הסימפטומים של הפרט [...] כהיסטוריה בלתי נראית של הכשל האימהי" (פיליפס, 1999, עמ' 126-127). על כן, לדעתו של ויניקוט תפקידו של הטיפול הפסיכואנליטי הוא לחזור ולהחיות את הכישלונות האימהיים הממשיים כדי לרפאם.

מנקודת מבטו של התינוק, דבריו של ויניקוט מצביעים על היפרדותו מקליין. בעוד שהיא הצביעה על דחף המוות כגורם המתסיס והמחבל בפוטנציה בהתפתחות התינוק, ויניקוט כיוון את אצבעו אל האם. הוא אמנם נזהר שלא להאשים אימהות בגלוי, אולם הוא בהחלט קבע, כי היעדרותה של האם, או חוסר הקשב וההתאמה שלה לתינוקה, מובילים לנזק ולפגיעה בהמשכיות תחושת ההוויה של התינוק. כישלונות אימהיים מרובים מייצרים חוויה של איום בהכחדה, שהיא התגלמות חרדת המוות (Winnicott, 1956a, עמ' 303).

אולם תפקידה של האם, לפי ויניקוט, אינו מסתיים בהתמסרות בתקופת החיים הראשונה. במסגרת תיפקודה כאם טובה-דיה, עליה לאפשר התפתחות של אשליה ויצירה, להיהרס ולשרוד, ועוד. אפנה אפוא להתבונן במורכבויות נוספות של תפקיד האם ושל תפקודה, כפי שהם באים לידי ביטוי במושגי ההתפתחות שויניקוט מציע.

החוויה הסובייקטיבית – מציאות פנימית וחיצונית, מרחב פוטנציאלי ושימוש

באובייקט

"התבנית היא כזו, שבדרגה כלשהי של יכולת להזדהות עם היחיד אנחנו יכולים להעניק לו את אשר הוא צריך בכל רגע נתון" (Winnicott, 1962a, עמ' 70). יכולת הזדהות כזו של האם עם תינוקה אפשרית לאחר שהאם "נכנעת לאימהות" (עמ' 70). לתהליך זה חשיבות עצומה עבור התינוק. שכן מלבד הסכנה שיפתח עצמי כוזב במקומו של עצמי אמיתי, בראשיתו של התהליך עליו לפתח את החוויה הסובייקטיבית שלו.

צעד משמעותי בהתהוות החוויה הסובייקטיבית של התינוק, שעדיין אינו מובחן מתוך הדיאדה עם אימו, הוא ההשתקפות שלו בפניה. כל יחסה של האם אל ילדה נאסף אל תוך מבט עיניה החוזר אליו. בכך הופכת האם להיות בעלת משמעות קריטית בהתהוות הסובייקטיביות: ככל שתדמה למראה פסיבית, כך תפחת יכולתה של ילדה לעשות בה שימוש בונה (ויניקוט, 1971, עמ' 134-128). עתה הדרישה מהאם היא להיות אֵם-מראה. עליה להיות מסוגלת להניח לתחושותיה ולטרדותיה כדי להחזיר לתינוקה את השתקפותו בה, באופן המאגד את כל חלקיו לאחדות אחת. יתר על כן, אם תחושותיה שלה הן שיתבטאו בפניה, היא עלולה לגרום לתינוק נזק. אולם הדרך אל הסובייקטיביות של הילד עדיין ארוכה ומסובכת.¹³

ויניקוט הוא זה שהעביר את התיאוריה הפסיכואנליטית מההתמקדות בדחף ובמבנה הנפשי אל החוויה הסובייקטיבית. "כדי לאפשר את הכללתה של החוויה הסובייקטיבית בתחומי הפסיכואנליזה, מציע ויניקוט אזור נפש שלישי, הממוקם בין המציאות הפנימית למציאות החיצונית, ולו הוא קורא אזור ביניים, או בניסוח מאוחר ומורחב יותר – מרחב פוטנציאלי. זהו המקום היחיד אשר בו מתהווה ומתרחשת, לדעת ויניקוט, החוויה הסובייקטיבית" (קולקה, 1995, עמ' 11). טענתו של ויניקוט היא, שבני-אדם חיים בו-זמנית בשלוש מציאויות: הפנימית (הסובייקטיבית), החיצונית (האובייקטיבית) – ומרחב המעבר (שהיום היינו מכנים אינטרסובייקטיבי). בהצעותיו התיאורטיות, הנובעות מקיומו של אזור ביניים זה, ויניקוט מקרב את הדיון הפסיכואנליטי, למרות מחאותיו על כך שאינו פילוסוף (Winnicott, 1967), לסוגיות פילוסופיות. לראשונה מואר הבסיס הנפשי של אזורי מעבר באור הסולל דרך לשאלות אונטולוגיות ואקזיסטנציאליות. ניתוחו של קולקה את עמדתו החדשנית של ויניקוט מצביע על הפסיכואנליזה שקדמה לו כמגדירה את התפתחות האדם והגשמתו דרך תהליך של "השלמה

¹³ לאקאן ממשג את מושג ה"מראה" באופן שונה. לדידו "שלב המראה" הוא ראשיתו של כינון הסובייקטיביות שסיומו בתסביך האדיפלי. בשלב זה חווה הילד את השתקפות העצמיות שלו כנפרדת מהאם – כמובחנת, יציבה ואחידה. אולם כיוון שהשתקפות זו היא מחוצה לו, אין בה ביטוי אמיתי של הסובייקטיביות שלו. לפי הבנתו של לאקאן מדובר בחוויה הראשונה של הילד – הוא עצמו מול הפער שבין האובייקט והדימוי שלו – וזו התבנית הבסיסית של השפה, המתקיימת בפער שבין המסמן למסומן (Lacan, 1977, עמ' 1-7).

רציונלית עם גבולות קיומו, מעין תהליך נצבר של התפכחות מאשליה ושל התאבלות בשלה" (קולקה, 1995, עמ' 12). זאת בעוד שעמדתו המהפכנית של ויניקוט מעמידה במרכז את התהליך המתמיד של בריאת החיים והעולם בידי האדם. כלומר, הדגש הוא על שני צידי התהליך – הן התמסרות לאשליה והן גמילה ממנה. בניסוחו של קולקה: האדם הוויניקוטיאני מוגדר הן כישות אימננטית והן כטרנסצנדנטית; בכל נקודת זמן הוא יצור סופי ואינסופי כאחד.

כיצד מתרחש תהליך זה? עם לידתו אין התינוק מבחין בין חוויותיו הגופניות לאלו הנפשיות. כך, למשל, כאשר התינוק מוחזק היטב בידי אימו, תחושת הנוחות הפיזית שהוא שרוי בה מומרת בתחושת נינוחות נפשית. מתוך הדיאדה אם-ילד תיבנה בהדרגה הסובייקטיביות שלו. הבסיס של חשיבה זו טמון בפרדוקס הראשוני – תינוק נולד לתוך עולם קיים ועליו לברוא אותו. אם העולם (האם) יאפשר לו להשתמש בו באופן פרדוקסלי שכזה, יתהווה מרחב פוטנציאלי שהתינוק יוכל לייצר בו חיים מלאי משמעות והוויה ולא רק לשרוד בתוכם. זוהי התבנית הבסיסית שתלווהו כל חייו, והיא מכילה בתוכה את האשליה, את ההתפכחות ממנה ואת יצירתה של אשליה חדשה. מכאן גם הפרדוקס של אינסופיות החוויה למרות סופיותם של החיים. אופן אפשרי אחר להצגת הנושא הוא ראיית תהליך ההתפתחות הנפשית כמשוואה מתמטית שבה $3=1+1$ ¹⁴. התינוק כמובן אינו ער לכך, אולם המפגש שלו עם סביבתו, קרי אימו, יוצר את המרחב השלישי – המרחב הפוטנציאלי. זהו המרחב שבין האשליה האומניפוטנטית של התינוק לבין המציאות האובייקטיבית שמחוצה לו. הוא מתאפיין יותר מכל בכך, שאינו סובייקטיבי ואינו אובייקטיבי; אינו פנימי ואינו חיצוני. משמעותו המעברית של מרחב זה הוא בגישור על הפער שבין העצמי לזולת ובין הפנים לחוץ.

יש בכך מן האירוניה, שוויניקוט הגיע להמשגות אלו דווקא בעקבות צמצום המרחב שלו: "בדיוק סיימתי תקופה של עשר שנים, שלא עשיתי בה, למעשה, דבר, חוץ מאנליזה של ילדים, אבל היא התבזבזה כיוון שהעובדה היא שגברת פרויד לא

¹⁴ זוהי פרפרזה שלי על האמירה של ויניקוט: "התינוק מחבר אחד ועוד אחד ומגלה שהתשובה היא אחד ולא שניים" (Winnicott, 1955a, עמ' 268).

היתה מעוניינת בכך [ברעיונותיו החדשים – ע"פ], וטענה שאם אציג מקרה, אפילו אם הוא יהיה פשוט מקרה קליני, אציג אותו מנקודת ראות קליינאנית; וגב' קליין לא רצתה זאת, כיוון שלא הייתי קליינאני" (Winnicott, 1967, עמ' 576).

כך, ממרחב מצומצם זה – בין שתי נשים ובין שני קטבים של פסילת אפשרויות, הגה ויניקוט את הפריצה המחשבתית המגדירה, לפי קולקה, את השדה הפסיכולוגי דרך "הממד הטרנסצנדנטי באדם, ששאפתו המתמדת לחרוג מאנושיותו איננה הכחשת אנושיותו, אלא חלק אורגני ממנה" (קולקה, 1995, עמ' 24).

כדי שכל זה יתרחש צריך שתהיה שם אימא – ויניקוט מכנה אותה לעתים גם אם-סביבה (environment-mother) – שהיא טובה-דיה ויכולה לפעול מתוך הזדהות עם תינוקה ולהתאים עצמה אליו: "על-מנת לייצר אשליה זו במוחו של התינוק, על בן אנוש להתעסק עם הבאת העולם אל התינוק באופן מובן, בדרך מוגבלת התואמת את צרכיו" (Winnicott, 1945, עמ' 154). התאמה זו מאפשרת לאם להיות בתחילה אובייקט סובייקטיבי עבור התינוק – כלומר, להסכים להיברא על-ידו, בלי לנתץ לו את האשליה האומניפוטנטית (Winnicott, 1962b, עמ' 57). בהמשך הופכת האם בהדרגה למייצגת עולם המציאות, ואז יכול התינוק להשתמש בה כאובייקט אובייקטיבי. ניתן לתאר מהלך זה בשני שלבים:

א. תינוק ואובייקט מתמזגים זה בזה. נקודת השקפתו של התינוק על האובייקט היא סובייקטיבית, והאם מכוונת לעשות לממשי את מה שהתינוק בשל לגלות. ב. האובייקט נדחה, שב ומתקבל, ונתפס תפיסה אובייקטיבית. תהליך מורכב זה תלוי מאוד בהימצאותה של אם, או דמות אימהית, המוכנה להשתתף ולהחזיר את מה שנמסר.

פירוש הדבר, שהאם (או חלק מהאם), היא במצב של "הלוך ושוב" בין היותה הדבר שלתינוק יש יכולת לגלות, ולבין (לחילופין) היותה היא עצמה ממתינה להתגלות (ויניקוט, 1971, עמ' 73).

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

שתי אופנויות הוויה אלו, כמו העמדות של מלאני קליין, ממשיכות להתקיים בדיאלקטיקה מתמדת כל החיים.

במהלך זה, נהנה התינוק ממשחק המלווה בתחושות חסרות-רחמים (ruthless) כלפי האם. זהו שלב ראשוני ביותר ביחסיו עמה, שבו הוא "צריך את אימו כי רק ממנה אפשר לצפות לשאת בסובלנות את יחסו האכזרי כלפיה, אפילו במשחק, כיוון שהוא באמת פוגע בה ומתיש אותה" (Winnicott, 1945, עמ' 154). תחושה זו של חוסר-רחמים היא חלק מהותי בדחף האהבה הפרימיטיבי, והופעתה קודמת להתפתחות האכפתיות (concern). פיליפס מסכם דברים אלו מנקודת ראותה של האם כך: "האם, לפי התיאור התובעני מאין כמוהו, צריכה להעמיד את עצמה לרשות התינוק כדי שיעשה בה שימוש בתהליך ההתפתחות שלו. היא כאילו יולדת אותו שוב ושוב" (פיליפס, 1999, עמ' 95).

הולדת האובייקט כסובייקט – "השימוש באובייקט" וה"שנאה"

ויניקוט מתאר בפירוט את תהליך הולדת האובייקט כסובייקט במאמרו "השימוש באובייקט והתייחסות באמצעות הזדהויות" (ויניקוט, 1969). את המושג "שימוש באובייקט" פיתח בערוב ימיו, ויש שטענו כי התגובה הצוננת ואף העוינת שבה התקבל בהציגו אותו לראשונה בניו-יורק ב-1968 החישה את מותו (Berman, 2004, עמ' 80). הרעיון של שימוש טוב באובייקט עומד, על-פי תפיסתו של ויניקוט, בניגוד למושג הפשוט של התייחסות לאובייקט. בניגוד למקובל בשפה היומיומית – שימוש אינו מרמז על ניצול, אלא על היעזרות במובן העמוק ביותר, ההולך מעבר להתייחסות לאובייקט, שהיא עבור ויניקוט אפשרות חיובית אך מצומצמת. כדי להשתמש באדם אחר יש להכיר בו כיחיד נפרד וחיצוני, שהוא גם בעל ערך עבור העצמי. מי שאינו מסוגל להשתמש באדם אחר באופן הזה, משחית בדרך זו או אחרת את מה שיש לזולת להעניק.¹⁵ בדברו על השימוש באובייקט, ויניקוט –

¹⁵ בטיוטות שכתב לעצמו מתאר ויניקוט את ההזרה שחש למול ה"שימוש", ואת התהליך שהביאו לפתח רעיון זה (Winnicott, 1989, עמ' 233-235).

מניח התייחסות-אובייקט כדבר מובן מאליו, ומוסיף תכונות חדשות, הקשורות לטבעו של האובייקט ולהתנהגותו. לדוגמה, כדי שיהיה אפשר להשתמש באובייקט, הכרחי שיהיה ממשי וזמין – כלומר חלק ממציאות משותפת, ולא צורך של השלכות. בכך, אני סבור, טמון ההבדל התהומי בין התייחסות לשימוש (ויניקוט, 1969, עמ' 108).

ויניקוט מבהיר את החידוש הגדול שבדבריו, וכן את ההבדל בין הנטייה של קודמיו לנטרל גורמים סביבתיים ולראותם כהשלכה לבין חידושו, המחייב לראות את האובייקט "כדבר עצמו" (עמ' 108). ובמילים אחרות – להכיר באובייקט גם כסובייקט, שיש לו קיום מעבר למערכת של יחסים שבינו לבין סובייקט אחר (במקרה זה, הילד).

"השימוש באובייקט" מחייב התקיימותם של שני תנאים במקביל: הראשון – הסובייקט (הילד) צריך לפתח יכולת להשתמש באובייקט; התנאי השני – נוכחותה בפועל של אדם שתאפשר פיתוח של יכולת זו. כך מתרחש תהליך שתחילתו התייחסות וסופו שימוש באובייקט.

ואולם, בין שני אלה נמצא הדבר שהוא אולי הקשה ביותר בהתפתחותו של האדם [...] הדבר הנמצא בין התייחסות לשימוש הוא הצבת האובייקט בידי הסובייקט מחוץ לתחום שליטתו האומניפוטנטית של הסובייקט; כלומר, תפיסת הסובייקט את האובייקט כתופעה חיצונית ולא כישות השלכתית, ובעצם הכרה בו כישות בזכות עצמה (עמ' 109).

הנה פרדוקס שהוא המשך של פרדוקס אחר של ויניקוט שעל-פיו התינוק בורא את האובייקט שניצב לפניו. הפרדוקס עתה הוא שהסובייקט הורס את האובייקט, והאובייקט שורד את ההרס.

פילוסוף של כורסה יכול לטעון מכאן, שאין אפוא בנמצא, בפועל, שימוש באובייקט: אם האובייקט הוא חיצוני, כי אז האובייקט נהרס בידי הסובייקט. אבל אם יקום הפילוסוף מכורסתו ויישב על הרצפה עם המטופל שלו, ייווכח לדעת, שיש מצב ביניים [...] הסובייקט אומר לאובייקט: "הרסתי אותך", והאובייקט נמצא שם כדי לקלוט את המסר. מכאן ואילך הסובייקט אומר: "שלום אובייקט!" "הרסתי אותך." "אני אוהב אותך." "יש לך ערך בעיני מפני ששרדת ועמדת בכך שהרסתי אותך." "בעוד אני אוהב אותך, אני הורס אותך בלי הרף בפנטזיה (לא מודעת)." (עמ' 109).

עתה, משנהרסו האובייקטים הממשיים, ומשום ששרדו הפכו לממשיים אף יותר, יכול הסובייקט להשתמש באובייקט.¹⁶ בהקשר ההתפתחותי, כמו גם בהקשר הקליני, פירושה של ההישרדות הוא לא להיהרס במציאות (למשל, רצוי לא למות ו/או לא להיעלם בזמן הזה) וגם לא להגיב בנקמה.¹⁷ מהאובייקט – האם או האנליטיקאי – נדרשת יכולת עמידות רבה: "האנליטיקאי רוצה לפרש, אבל הדבר עלול לחבל בתהליך, ולהיראות למטופל כמין התגוננות, כאילו האנליטיקאי הודף את התקפותיו. מוטב להמתין עד תום השלב הזה, ואז לדון עם המטופל במה שקרה. זוהי התנהגות לגיטימית בהחלט, שכן גם לאנליטיקאי יש צרכים משלו" (עמ' 111).

בדבריו אלה מצביע ויניקוט על החיובי שבהרסנות, בתנאי שהאובייקט מצליח לעמוד בה. אז, ורק אז, מוצב האובייקט "מחוץ לתחום האובייקטים שהקימו מנגנוני הנפש ההשלכתיים של הסובייקט. כך נברא עולם של מציאות משותפת שהסובייקט יכול להשתמש בו, עולם שיכול להזין בחזרה את הסובייקט בחומר שאינו-אני" (עמ' 113).

¹⁶ ויניקוט (Winnicott, 1989, עמ' 231-232) מציין את הקשר בין רעיונות אלו לרעיונותיה של קליין לגבי התיקון והכרת התודה.

¹⁷ כדי להסיר ספק הוא מדגיש: "אפילו מותו ממשי של האנליטיקאי נופל בחומרתו מהתפתחותו של שינוי בגישת האנליטיקאי לכיוון של נקמנות" (עמ' 111).

עתה אפשר לחזור ולדון בחווייתה של האם, זו שעמידתה במתקפה חיונית ביותר לתהליך. ויניקוט מייחס חשיבות עצומה לאופן התגובה של האם במצבים חוזרים אלו, אולם מתמקד רק בחשיבות שבהתנהגות לא נקמנית ובקושי להימנע מכך. הוא אינו מפרט בהקשר זה את מחשבותיו, אם היו כאלה, על החוויה של האם המותקפת. מכאן ניתן להסיק כי ויניקוט מבחין, כפי שמציינת גם סלוקאוור (1996), Slochower), בין האם-סביבה לאם כאובייקט. האם-סביבה היא זו ה"מחזיקה" את ילדה, ואילו האובייקט האימהי הוא זה שנתון להתקפות של התינוק.

לעומת דברים אלה, שנים קודם לכן הציע ויניקוט, במאמרו "שנאה בהעברה נגדית" (Winnicott, 1947), את אפשרות קיומן של תחושות קשות ביותר ואף העניק להם לגיטימציה. שני המאמרים האלו (ה"שימוש... " וה"שנאה..."), האחד מראשית דרכו והאחר מסופה, מהווים, לדעתי, מעין מסגרת המביעה את השניות ביחסו של ויניקוט אל האם. כוונתי היא, שמצד אחד המאמרים מתייחסים בגלוי – לראשונה בתיאוריה הפסיכואנליטית – לסובייקטיביות של האם; ומצד שני, קריאה מדוקדקת בהם מצביעה על מידת הצמצום של מרחב סובייקטיבי זה. בנוסף, מאמרים אלו חושפים את הפער בין הבניית המרחב הסובייקטיבי של האם לבין זה של האנליטיקאי המשורטט בדמותה, לטובתו של האחרון.

המאמר על השנאה הוא הראשון בתוך הספרות הפסיכואנליטית המזמין מפורשות את בחינת הסובייקטיביות של האם. הוא אוסף את כל התחושות השליליות תחת קורת גג אחת שכותרתה "שנאה", ומעמת אותן עם האהבה. רק דרך עימות זה ניתן להצביע על כך, שהרגש הטבעי והבריא של הורים לילדיהם הוא אמביוולנטי בהכרח. ויניקוט מדגיש, שרק אם היכולה להכיר בשנאה שלה לילדה יכולה לאפשר לילד להתפתח באופן בריא.

על-מנת להבהיר את רעיונותיו מדגיש ויניקוט מדוע יחס סנטימנטלי בין הורים לילדים הוא רע. הסנטימנטליות היא "שנאה מוכחשת", כדבריו. ילד "צריך שנאה על-מנת לשנוא" (עמ' 202). הסכנה הגדולה, בפסיכותרפיה כמו בהורות, היא מציאת פתרון מזוכיסטי של כניעה לתינוק. להבדיל מהאם, המטפל מוגן, לפחות

לכאורה, על-ידי התשלום וסיום השעה בזמן הקבוע מראש. סיום השעה הינו הדימוי הקרוב ביותר לכך שהמטפל אינו מוכן להיות מנוצל.

אך מהו סיום השעה של האם? לשאלה זו אין תשובה בטקסט של ויניקוט. יתר על כן, בשתי רשימות שונות הדנות בשנאה של האם ובזו של האנליטיקאי, מצביע ויניקוט יותר מכל על הקושי להיכנס לעולמה של האם השונאת, מלבד ההכרה בקיומה ההכרחי. עוד אדון בהשוואה בין שתי הרשימות האלו, אך בינתיים ברצוני להצטרף לדעתה של פירסט (First, 1994), המצביעה על תפיסתו של ויניקוט את האם כסנטימנטלית, בדיוק תפיסה שהטיף נגדה. גם פירסט מציינת שוויניקוט כלל לא עסק במונחים המפרטים את הסובייקטיביות של האם, אם כי ברור שהוא לא התכוון לשרטט אִם בדמותה האידיאלית של המדונה. אולם לדעת קריימר (1996, Kraemer) זה פחות או יותר מה שקרה, כיוון שהתיאור של ויניקוט מגדיר כיצד האם שונאת את תינוקה באופן "אובייקטיבי"¹⁸ ומדויק בהתאם לצרכיו ברגע מסוים. בכך הוא מצויר, לטענתה של קריימר, דמות אם מושלמת ולא דווקא מציאותית. ברצוני להוסיף, שבשני המקרים – המתקפה על האם והשנאה שלה – מציג ויניקוט מושגים הקובעים את הסובייקטיביות של האם, ואפילו את דרך היווצרותה, אבל אין הוא מפרטם. עם זאת, בדבריו אלו הוא קובע גבולות חדשים לדיון: פסיכולוגיה של שניים, שמה שמועבר ביניהם יש לו משמעות הדדית עצומה.¹⁹

ויניקוט מספר כיצד דבריו של ילד שהגיע לבדו לבית-החולים עוררו אותו להבין את מקומה של האם בחייו: "אנא, דוקטור, אימא מתלוננת על כאב בבטני" (1948 Winnicott, עמ' 92). עוד הוא מצוין, שמרפאת הילדים בבית-החולים היא בעצם "מרפאה לטיפול בהיפוכונדריה של אימהות". כך הוא מביע את טשטוש הגבולות שבין דאגת אִם לילדה לבין מה שהוא מכנה היפוכונדריה של אִם מדוכאת. הבעיה

¹⁸ ברמן (Berman, 2004, עמ' 79-80, 84) טוען שוויניקוט חש אמביוולנטיות כלפי הסובייקטיביות, והדגיש לא פעם את ערך האובייקטיביות, הן בהשפעת רוח הזמן, והן מתוך חשש שדגש סובייקטיבי מדי ינוצל לפסילת עבודתו כ"נובעת מבעיותיו האישיות", כפי שרמזה ריבייר. בניגוד לוויניקוט, ראקר (Racker, 1968) הקדים את זמנו כשטען שהאובייקטיביות בפסיכואנליזה משמעה מודעות לסובייקטיביות.

¹⁹ בפרק הבא, הדין ברעיונותיה של ג'סיקה בנג'מין, אתאר כיצד היא ממשיכה ומפתחת מושגים אלו של ויניקוט.

היא, כפי שטוען ויניקוט, שעל-מנת לדאוג לילדה על האם באמת להיות היפוכונדרית. בעיה נוספת היא, שבכך מסיים ויניקוט את התייחסותו לאם במאמר זה, ובהמשכו הוא דן רק בהשלכות של מצבה הנפשי על התפתחות הילדה. ויניקוט מציין, אם כן, את הקושי העומד בפני האם למצוא איזון מדויק בין הצורך שלה לגייס היפוכונדריה מתוכה על-מנת לדאוג לילד, לבין הצורך לא להיסחף ולהעמיס על הילד את הדיכאון ואת החרדה שלה.²⁰

דמות האם ודמות האנליטיקאי

התהליך ההדרגתי, האיטי, שבו מתחילה האם להופיע בתיאורטיזציה הפסיכואנליטית כבעלת אפשרות לסובייקטיביות, מתאפשר כאמור מתוך בניית מקומו הסובייקטיבי של האנליטיקאי. לדעתי אין זה מקרה שדמותו של האנליטיקאי כסובייקט גברי התהוותה טרם התהוות הראייה של האישה והאם כסובייקט. ויניקוט היה זה שכרך את דמות האם עם זו של האנליטיקאי תוך כדי הדגשת חשיבות ההעברה הנגדית. שני הצמדים – האם והתינוק (the nursing couple) והמטפל-מטופל (the analytic couple) – עמדו לנגד עיניו לכל אורך עבודתו הקלינית והתיאורטית. אני מבקשת עתה לבחון היבט זה של עבודתו.

פירסט (First, 1994) מציינת, שבניגוד לחשיבה המקובלת שלפיה ויניקוט השתמש במודל האימהי על-מנת להאיר היבטים הוריים בפסיכותרפיה, לדעתה יש לקרוא את האנלוגיות שלו באופן מאוזן לשני הכיוונים. קריאה כזו מאפשרת לעבות גם את התפקיד האימהי ולא רק את תפקידו של האנליטיקאי. למרות שהצעתה של פירסט מקובלת עלי, ברצוני להדגיש שאין להתעלם מהמשמעות הטמונה בבחירה של ויניקוט מתי להאיר את האם ומתי את האנליטיקאי, ומתוצאות הבחירה איזו זהות תזכה לתיאורטיזציה של סובייקטיביות, ואיזו לא.

²⁰ בהמשך נסחף ויניקוט באופן אסוציאטיבי לעניין אחר לחלוטין. הוא רומז בעדינות שהשפעתה של קליין על החברה הפסיכואנליטית הבריטית היא כשל אם הכופה עליהם את דעתה ואת הפנטזיות שלה. כמו אצל ילדים של אם כזו, הוא מתריע מפני הסכנה שאנליטיקאים לא מתפתחים "בקצב שלהם", ואינם מפתחים את התחושה שלהם המבוססת על דאגה אישית אמיתית" (Winnicott, 1948, עמ' 96). בין השנים 1956-1958 ויניקוט התכתב הן עם קליין והן עם ריבייר והביע ביקורת על האווירה של "אחדות הדעה והשורה" (בתוך Rodman, 1987).

אנלוגיה זו מופיעה לראשונה במאמר "תצפית על תינוקות במצב נתון" (1941) Winnicott), המתעמק ברגע אחד שבו התינוק מהסס האם להושיט יד ולקחת חפץ נוצץ ומפתה. רגע היסוס זה, המתרחש בידיים אימהיות מחזיקות, רגועות ולא דוחקות, מאפשר לתינוק לעבד בתוכו את תשוקתו ולכוון את עצמו למה שהוצע לו. ויניקוט עסוק בתהליך האינטראקציה שבין יכולת האם להחזיק כך את תינוקה לבין מה שמאפשר לתינוק לחוש בעלות על החוויה שלו. באופן אנלוגי הוא מציע ראייה חדשה של האינטראקציה בין המטפל למטופל, המדגישה את אופן ההגשה של הפירוש ("אובייקט נוצץ") ואת אופן תגובתו של המטופל לפירוש זה. כאמור, התמונה השלמה מתקבלת כאשר מחברים בין עבודת האם לבין זו של האנליטיקאי, אולם ויניקוט עצמו אינו עושה זאת. יתר על כן, הוא אינו מתאר תהליכים אלה מזווית הראייה של האם, אלא מניח את קיומם הטבעי. במאמר אחר, העוסק כולו בתיאור יחסי אם-תינוק, מוסיף ויניקוט בדברי הסיכום שלו כמה מילים על האנלוגיה הטיפולית:

בעבודתנו התרפויטית, אנו נהיים מעורבים עם המטופל שוב ושוב; אנחנו מזדהים עם הילד התלוי בנו מאוד, באופן זמני; אנחנו צופים בהשלת העצמי הכוזב שלו, או ה"עצמיים" הכוזבים; אנחנו רואים התחלה חדשה של העצמי האמיתי, עצמי אמיתי עם אני שהוא חזק, כיוון שכמו האם עם תינוקה יכולנו להעניק לו תמיכת-אני. [...] ההשערה שלי היא, שמה שאנחנו עושים בטיפול הוא ניסיון לחקות את התהליך הטבעי, המאפיין התנהגות של כל אם כלפי התינוק שלה" (Winnicott, 1960a, עמ' 19-20).

תיאור דומה נמצא במאמר "היכולת להיות לבד" (Winnicott, 1958), שעורך אנלוגיה בין היכולת להיות לבד בנוכחות האם לבין היכולת להיות לבד בנוכחות המטפל. היכולת המיוחדת של ויניקוט לעמוד על דקויות החוויה של התינוק ולתאר אותה באופן פשוט ומורכב כאחד, מתרחשת כאן "על גבה" של האם. היא מופיעה שוב ושוב כבעלת יכולות מופלאות להיות מדויקת, רגישה, כנה, מסורה, ובעיקר

בעלת יכולת הכלה – את עצמה ואת ילדה כאחד. אולם לדעתי, עטיפה יפה זו של דמות האם היא תוצר מחשבותיו של ויניקוט, ואינה מקיפה את מכלול החוויה האותנטית של האם. קריימר מוסיפה כי "אם נקח בחשבון את הנוכחות הסובייקטיבית של האם כמכל", עלינו להתעמת עם האפשרות של זכותה לסרב לכך, להגיב בנקמה או אפילו להתמוטט" (Kraemer, 1996, עמ' 775).

שמו של המאמר "שנאה בהעברה הנגדית" (Winnicott, 1947) מעיד כי הוא עוסק בנושא אחר, אך גם בו מסגרת ההתייחסות היא לטיפול, למטפל ולהעברה הנגדית שלו.²¹ ואכן, עד מחצית המאמר ויניקוט עוסק בהעברה הנגדית הצפויה, בהתאם לאבחנת הפתולוגיה של המטפל. המסר שהוא מנסה להעביר הוא שאלו לאנליטיקאי להכחיש את השנאה שלו. עליו לאפשר לעצמו גישה עמוקה לתוך נפשו פנימה, כדי לעבד את הקונפליקטים הלא מודעים שלו מן העבר, אלו הכרוכים בשנאה. רק כך הוא יוכל לחוות את השנאה בלי לפעול מתוכה, אלא לחכות לעיתוי המתאים ולפרש על-פיה ולעתים אף לבטא אותה ישירות. ויניקוט, המודע לקושי העצום שבמטלה הזו, מציע למטפל רשימה של רווחים המקלים עליו לשאת כך את עצמו. ברשימה זו הוא מונה, ראשית, את רעיון הבחירה המקצועית החופשית המקלה על רגש האשמה ומאפשרת ביטוי עצמי בונה. לאחר מכן הוא מציין את סוגיית השלום, או ההתקדמות המקצועית, וכן את העניין שהמטפל יכול למצוא בגילויים חדשים. הוא מזכיר גם את הסיפוקים המיידיים שהמטפל זוכה בהם הודות להזדהותו עם המטופל, ההולך ומתקדם בטיפול. ולבסוף, הוא מציין את סיום השעה הטיפולית, כאחת מהדרכים שבהן יכול המטפל לבטא את שנאתו.

זהו תיאור דרכי המשא ומתן הפנימי שהאנליטיקאי מנהל עם עצמו בטפל במטופל נורוטי. משימת האנליטיקאי הופכת קשה יותר, והאיפוק הנדרש ממנו הוא חיוני יותר, כאשר הוא מטפל במטופלים פסיכויטיים, הנוטים לעורר שנאה בעוצמה גדולה יותר. ויניקוט אומר עם זאת, שבשלבים שונים המטופל זקוק לשנאה: "ומה שדרוש אז היא שנאה אובייקטיבית. אם המטופל מחפש שנאה אובייקטיבית או

²¹ מבחינה היסטורית מעניין לציין את תאריך המאמר – 1947 – שהופך אותו לחלוץ בגל הפרסומים החשובים על ההעברה הנגדית.

מוצדקת, עליו אכן להיות מסוגל לקבל אותה, אחרת הוא לא מרגיש שביכולתו להגיע לאהבה אובייקטיבית" (Winnicott, 1947, עמ' 199). בדברים אלו מסיים ויניקוט, בלי שיצהיר על כך, את החלק במאמר הדן באנליטיקאי. אך לפני שהוא עובר לאנלוגיה בינו לבין דמות האם, הוא בוחר להביא דוגמה המבהירה את כוונתו באשר למושג "שנאה אובייקטיבית" שהילד המתפתח חש הן כלפי הזולת והן כמופנית כלפיו. דוגמה זו מתארת את תגובתו לילד שהיה מאומץ בביתו בתקופת המלחמה, והיא מאלפת דווקא מכיוון שאינה לקוחה מתחום הטיפול או ההורות אלא מאזור ביניים הכולל את שניהם.

אחר כך נפנה ויניקוט לעסוק באם, כשראשית לכול הוא מדגיש את ההבדל בינה לבין תינוקה. עבור התינוק השנאה לאם היא הישג התפתחותי, המשך למה שהוא מכנה "אהבה חסרת רחמים" (ruthless love) (עמ' 201). לעומתו, ה"אם שונאת את ילדה מלכתחילה" (עמ' 201). לאחר מכן הוא מציע רשימה של סיבות מדוע האם שונאת את תינוקה, אפילו את בנה (ומאתגר בכך את תפיסתו של פרויד לגבי השלמות של הקשר אם-בן). רשימה ארוכה זו פותחת בקושי של האם לקבל את העובדה, שהתינוק אינו היצירה (המנטלית) הבלבדית שלה. בהמשך הוא עוסק באכזבות של האם מכך שהתינוק אינו עונה על ציפיותיה; בסכנות שהוא מסכן אותה (למשל בהיריון ובלידה); בחוסר הנוחות הגופנית שהוא גורם לה, למשל בהנקה; בהפרעה שהוא מהווה לפרטיותה; ביחסו הרודני כלפיה – יחס של שליט כלפי משרתת האמורה לספק את צרכיו; וכן בעובדה שהוא גורם לה לפקפק בעצמה. לאחר הצגת רשימה ארוכה זו – במאמר עצמו היא ארוכה הרבה יותר - ויניקוט מוסיף: "על האם להיות מסוגלת לשאת את שנאתה לתינוקה בלי לעשות דבר בקשר לכך. היא אינה יכולה לבטא זאת כלפיו. [...] העניין המשמעותי בהקשר לאם הוא יכולתה להיפגע מאוד על-ידי תינוקה ולשנוא אותו כל-כך, [...] והיכולת שלה להמתין לסיפוקים שיבואו, או לא, במועד מאוחר יותר" (עמ' 202). הוא אף מציין, שלעתים נשענות האימהות במצבים אלו על המזוכיזם שלהן, ועקב כך יש נטייה מוטעית לייחס לנשים מזוכיזם טבעי.

דבריו אלו של ויניקוט היוו בעת פרסומם פריצת דרך נועזת, הן בתיאור דמות האם והן בתיאור ההעברה הנגדית של האנליטיקאי. כך גם באשר למידת הדמיון בין התפקיד האימהי לתפקיד הטיפולי, שוויניקוט חוזר ומדגיש אותו. לכן, בנקודה זו ברצוני להאיר דווקא את הדיאלוג הסמוי שהוא מנהל עם בעלי שני התפקידים הללו. השוואה בין שתי הרשימות המוצעות על-ידו חושפת את ההבדל הגדול ביניהן, עד כדי הפיכתן ממקבילות למשלימות. הרשימה של האנליטיקאי מונה את האפשרויות שלו להכיל בתוכו את השנאה, לרכך אותה ולהפוך אותה בתוכו לחומרי עבודה בהמשך. ויניקוט גם חוזר ומדגיש, שכל זה יכול לקרות בזכות אנליזה עמוקה של האנליטיקאי, המרחיבה את נפשו ומשחררת אותו מקונפליקטים ישנים. הרשימה של האם מגלה, שנושא הדיון בה שונה לחלוטין. ברשימה זו מצויות סיבות מגוונות מדוע האם זכאית לשנוא את תינוקה, אבל אין בה שום התייחסות למה שכיניתי המשא ומתן הפנימי, שוויניקוט מתאר ברשימה של האנליטיקאי. כלומר, ויניקוט מעניק לאנליטיקאי, זה שעבר אנליזה (בניגוד לרוב האימהות), דיאלוג פנימי סביב החוויה רבת העוצמה, אבל הוא מתעלם ממה שקורה בנפשה של האם, שחווה את אותה חוויה עצמה ואף בעוצמה רבה יותר. ניתן לקשור התעלמות זו להסתכלות הרומנטית של ויניקוט על אימהות ולכך שהוא מייחס להן אפשרויות טבעיות של אימהות. ההשוואה בין שתי הרשימות מדגישה שאין לו צורך לתת מקום רחב יותר למה שמתרחש בנפשן של האימהות עקב הערצתו את אימהותן. פירוש אפשרי אחר, מקל יותר, הינו שוויניקוט אינו מתערב בעולמה הפנימי של האם כיוון שהוא מבקש לכבד אותו ואת המתרחש בו. אולם אם יוצרים רצף מאמירותיו על האם אפשר לראות, כטענתי, שההתעלמות ממורכבות המתרחש בנפשה אינו נובע מטעמי כבוד אליה.

אירוע מעורר מחשבה מופיע בתיאורה של מרגרט ליטל את האנליזה שלה אצל ויניקוט (Little, 1985). ליטל מספרת כיצד היה קשוב ורגיש אליה באופן מדויק ולא אמביוולנטי. רק פעם אחת התערערה התנהגותו כלפיה. היה זה לאחר שליטל שברה בכעסה אגרטל אהוב עליו במיוחד. בתגובה עזב ויניקוט הנסער את חדר הטיפול עד לסוף השעה. כלומר, כשוויניקוט איבד את היכולת להכיל את כעסו הוא

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

לא מצא בתוכו אפשרות לעבד אותו ולבטא את תחושותיו בצורה אחרת. לדעתי, זוהי תוצאה של עמדה טיפולית-אימהית אידיאלית המצרה את הסובייקטיביות של מי שמחזיק בה וקורסת ברגע של מבחן.

אשוב עתה למאמר על ה"שנאה". נראה לי שבמאמר מוקדם זה ויניקוט מאיר את גישתו הבסיסית לאנלוגיה בין האם לאנליטיקאי, שלא השתנתה לאורך השנים. גם במאמר המאוחר על ה"שימוש" הוא חוזר על דפוס זה, אלא שבו מתרחשת ההשוואה באופן שונה. קריאה מדוקדקת במאמר מעלה רק שני אזכורים מפורשים של האם בתוך עיסוקו הנרחב בהתרחשות בין המטופל למטפל: "אימהות, כמו אנליטיקאים, יש בהן טובות ויש שאינן טובות-דיין; מקצתן מסוגלות ומקצתן אינן מסוגלות להעביר את התינוק מהתייחסות לשימוש" (ויניקוט, 1969, עמ' 108); "אין קל לאם מלהגיב תגובה מוסרנית כשתינוקה נושך ומכאיב" (עמ' 111). זוהי כל ההתייחסות לאם! מכאן עוסק המאמר, רובו ככולו, בהתרחשות הספציפית אצל התינוק או אצל המטופל למול המטפל. ברצוני להדגיש את הפער העצום בין המקום הניתן לאם לבין זה הניתן למטפל, למרות שברור שהתבנית הבסיסית שוויניקוט מתייחס אליה היא תבנית היחסים בין האם לבין תינוקה. מפתיע שלמרות שליכולת העמידות וההישרדות של האם למול התקפות תינוקה עליה יש חשיבות עצומה לגבי התפתחותו, ויניקוט אינו מרחיב את הדיבור על מה שמתרחש באם עצמה. ויניקוט יוצר כאן פער טקסטואלי המחייב לדעתי את הקורא להשלימו. כך יש לקרוא את דבריה של פירסט המתעלמת מפער זה, או שמא לא שמה לב אליו וממלאה את החסר בעצמה. שוב ושוב היא טורחת לאזן בין האם לבין האנליטיקאי, כפי שהם מופיעים בתיאורו של ויניקוט. היא אינה ערה לכך שוויניקוט עצמו מציין רק את האנליטיקאי, למעט שני אזכורים שציטטתי לעיל. ויניקוט אמנם כיוון את דבריו גם לאם וגם לאנליטיקאי, אך יש משמעות מצטברת לכך שהציע את הולדת הסובייקט השני (הזולת) דרך האנליטיקאי, בעודו מצניע את המקור – האם. משמעות זו נעלמת מעיני רבים מקוראיו.

דוגמה נוספת לטענתי כי ויניקוט הצניע את האם כמקור הולדתה של הסובייקטיביות מצויה במאמר מ-1960 על ההעברה הנגדית. ויניקוט דן בו לא רק בעמדתו בוויכוח על גבולות הגדרתו של מושג זה, אלא מרחיב את הדיון על הסובייקטיביות של המטפל. בין השאר הוא נשען על פרויד שהצביע על מלוא קשת האפשרויות של התופעה הסובייקטיבית של המטפל ביחסים מקצועיים. ויניקוט מדגיש שהמטופל פוגש את העמדה הטיפולית של האנליטיקאי ולא את הגברים והנשים שלא ניתן לסמוך עליהם, כפי שקורה בחיים הפרטיים (Winnicott, 1960b, עמ' 160). כיוון שהעבודה נעשית במסגרת מקצועית, אנחנו מניחים כי מתקיים מרחק בין המטופל לאנליטיקאי: "הסמל הוא פער בין אובייקט סובייקטיבי לבין אובייקט הנתפס באובייקטיביות" (עמ' 161).

ויניקוט מתאר כיצד המרחק בין מטופל לאנליטיקאי אכן מאפשר חופש. הוא מעיד על עצמו כעובד "מהבטן", מהאני הגופני, ואכן, לעתים הוא ממש חש בבטנו, או לחילופין חש תוקפנות או ריגוש מיני, אבל כל אלה אינם משפיעים על עבודתו המפרשת.

בעקבות תיאור זה ויניקוט נוגע, בעקיפין, גם בעבודת האם. בתארו מטופלים הזקוקים לרגסיה לעמדה תלוית, הוא מצביע על כך ש"האנליטיקאי צריך שתהיה לו אפשרות לשחק את תפקיד האם [...] זה אומר הענקת תמיכת-אני בגדול [כך במקור – ע"פ]. על האנליטיקאי להישאר מכוון למציאות החיצונית, בעודו מזדהה בעצם עם המטופל ואפילו מתמזג עמו" (עמ' 163)

ויניקוט מתאר ברוב מאמריו את המאבקים הפנימיים ואת הטעויות הבלתי נמנעות שלו כמטפל במפגשו עם היבטים שונים מראשית התפתחותו של המטופל (למשל, Winnicott, 1989, עמ' 99; עמ' 163). את מרחב הטעות שלו הוא מתאר כמשוחרר מהתבניות הפתולוגיות שלו, אבל כקשור לתבניות הפתולוגיות של המטופל. לעומת זאת, בתיאור המקביל של עבודת האם חסר שחרור מעין זה, ובמקומו קיימת חלוקה לשניים: אם האם בריאה, היא פשוט יודעת "איך להגיב נכון"; אם היא איננה בריאה בנפשה (בדרך-כלל, או באופן זמני), היא אינה יודעת כיצד להגיב וקרוב לוודאי שאצל ילדה תיווצר טראומטיזציה פתולוגית. ויניקוט

הגדיר, עם זאת, גם היבטים של טראומה נורמלית, חיובית, המקדמת התפתחות של התינוק מתלות מוחלטת לתלות יחסית לאם הבריאה אמורה להיות יכולת אמביוולנטיות המאפשרת לה להוות גורם טראומטי בגבולות מסגרת ההסתגלות הרצויה.

ויניקוט אינו מותח את כל הקווים היכולים לחבר בין האם לאנליטיקאי. לאם חסר המרחק המובנה המצוי בקשר הטיפולי, וחסרה לה עמדה אנליטית שהמטפל מצויד בה. בניגוד למטפל, האם אינה משוחררת מהתבניות המתהוות של ילדה ויש לה חלק בהן. כלומר, על-מנת להיות עם הילד באופן מיטיב, עליה לבצע עבודה נפשית מאומצת וקשה לעין שיעור מזו שהאנליטיקאי צריך לבצע. התחושות השונות שלה, ההתקשרות לילד, הטעויות, הכשלים, וכן תגובותיה לתחושות המתעוררות בה – כל אלו דורשים עיבוד נפשי ברמה גבוהה ביותר. דוגמה לכך ניתן למצוא בדברי ויניקוט על תפקידה של האם כמראה עבור ילדה, שצוטטו קודם. לאחר שהוא מתאר זאת, פונה ויניקוט לדון בתפקיד המקביל של האנליטיקאי. אולם נראה שוויניקוט קולע יותר לסיטואציה האנליטית המתוחמת בזמן, המאפשרת לאנליטיקאי במידה רבה יותר להתפנות מממה שמטריד אותו ולהתמקד בהיענות למטופל. במובן זה, המושג אנליטיקאי-מראה אפשרי יותר (גם אם לא בשלמות) מן המושג אם-מראה, שהוא אידאלי ופרפקציוניסטי בעליל.

ההעמקה בדבריו של ויניקוט מעמידה אותי בעמדה רגשית חצויה. כפסיכולוגית, אני מוצאת את גישתו רלוונטית ביותר לעבודתי הקלינית; כאם, אני מוצאת אותה דורשנית, כופה, ומתחמת למעטה הרך גם מאשימה. פרקר, שתחושותיה דומות ככל הנראה לתחושותי, מציעה הסבר לכך: "כאשר הוא כותב על אימהות מנקודת ראות פסיכואנליטית, הוא מתייחס אליהן כישויות מפוצלות – כמטופלות של האנליטיקאים (כלומר... כילדותיות) וכמדריכות של אנליטיקאים (כלומר, באופן בלתי נמנע, כמבוגרות בעלות ידע)" (Parker, 1996, עמ' 186). הפיצול בהקשר לאם שב אפוא ומופיע. פרקר מדגישה, שבעוד אשר הדימוי האימהי פועל כהזרקה טובה לאנליטיקאי, ההקרנה חזרה לדמות האם פועלת עליה כמשתקת.

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

טענתי, ההולכת ומתעצמת ככל שאני מעמיקה בקריאת כתביו של ויניקוט, היא שאמנם ניתן לקרוא את האנלוגיה בין האם לאנליטיקאי הלוחך ושוב; אולם את דרכו לקשר ביניהם אני רואה בשונה מפירסט (First, 1994) מצד אחד, ומפיליפס (1999, עמ' 17), הרואה בדמות האנליטיקאי תוצר של בניית דמות האם, מצד שני. לדעתי, ויניקוט מוביל את מהלך בניית הסובייקטיביות של האם כך: ראשית, הוא מעניק לאם קיום סובייקטיבי, אך הוא אינו יוצק בו תוכן ואינו מתאר את אופן היווצרותה של הסובייקטיביות בקרבה. את שבודד ממנה נותן ויניקוט לאנליטיקאי – כאן הוא מציע אפשרויות רבות יותר של הבניה פנימית של העמדה הטיפולית, לא רק כטכניקה אלא גם כמהלך נפשי מתפתח.

ההצעה שלי היא, שמן ההתפתחות הנפשית של האנליטיקאי אפשר להסיק על עומק עבודתה הנפשית של האם ולא רק על מעשיה (כפי שמדגישה פירסט). אני מדברת על המבט המעריץ שויניקוט נושא לעבר אימהות, וגם לא על נטייתו לחלק את האימהות לבריאות ולמי שאינן כאלה. מדובר על מגוון של אפשרויות נפשיות חדשות הנפתחות בפני מי שהופכת לאם. אפשרויות אלה, אם הן מתהוות בתוכה (למשל, אם אינה נתונה לביקורת מתמדת של סביבתה, או לביקורת של דמויות מופנמות רודפניות), יכולות לייסד בקרבה חוויית עצמי חדשה וסובייקטיביות בעלת לגיטימציה והכרה. תמונה זו מצטיירת מדבריו המפוזרים של ויניקוט על התהוות האנליטיקאי, שניתן ליישם גם עבור התהוות האם.²²

על ההבדלים בין המינים

האם ניתן לפרש את האנלוגיה אם-אנליטיקאי גם במונחים של הבדלים בין המינים? השאלה מתבקשת לנוכח העובדה, שלא ניתן להתעלם מתיאוריו של ויניקוט את מודל האם כמודל נשי המתייצב מול המודל האנליטי, שבאופן מסורתי נטה להיות גברי.

²² לשאלות אלה משמעות קלינית רחבה יותר החורגת מגבולות ספר זה. לדעתי, ניתן להכליל מטענותי לסוגיה הקלינית המרכזית המעסיקה תיאורטיקנים שונים בווריאציות רבות: מורכבות העמדה הטיפולית של המטפל. הוויכוחים על סוגיה זו נמשכים עד היום, בעוד שעמדת האם עדיין נחשבת כמובנת מאליה.

דומה שאין תשובה ברורה לשאלה זו. ויניקוט מזכיר לעתים את האבות לצדן של האימהות, לרוב בסוגריים. אזכור זה מרמז על האפשרות שדבריו מתייחסים הן לאם והן לאב, אולם הכליאה בסוגריים מחלישה טענה זו. ויניקוט חוזר שוב ושוב על טענתו, המסגירה כמדומה קונוונציה חברתית שמרנית, שעל האם לטפל בתינוקה ועל האב לדאוג לאם כדי שיתאפשר לה להתפנות לילדה. הוא אינו מעלה לדיון רציני את תפקידו ההתפתחותיים של האב מול ילדיו. עם זאת, כל המושגים התיאורטיים שהוא פיתח – עצמי כוזב ואמיתי, תופעת מעבר, שימוש באובייקט, ועוד – לא מוצגים במונחים של הבדלים בין המינים.

נושא ההבדלים בין המינים עולה לפחות פעמיים בכתביו של ויניקוט. לפני הדיון על מקורות היצירתיות הוא מעיר: "דומה שחשוב לגעת כאן בסיבוך מיוחד שעולה מתוך העובדה, שאף-על-פי שגברים ונשים יש להם הרבה מן המשותף, הריהם שונים בכל זאת אלה מאלה" (ויניקוט, 1971, עמ' 94). בהמשך הוא מתייחס ליסודות ייצריים – נקביים וזכריים:

התייחסות-האובייקט של היסוד הנקבי הטהור יוצרת את החוויה שהיא אולי הפשוטה מכולן – החוויה של **היות**. [...] לעומת זה, התייחסות-האובייקט של היסוד הזכרי מניחה מראש מופרדות. [...] היסוד הזכרי **עושה**, ואילו היסוד הנקבי (בזכרים ובנקבות) **הוה** [is] (עמ' 102).

עם זאת, תפיסתו הבסיסית של ויניקוט מניחה מראש נטייה לדו-מיניות. הוא מכוון את דבריו הן לגברים והן לנשים: "לאמיתו של דבר, מדובר ביסודות הנקביים שבזכרים ובנקבות כאחד" (עמ' 102). בדוגמה קלינית מאלפת הוא מצביע על הפיצול והדיסוציאציה של יסודות אלו אצל מטופל, שיום אחד מצא עצמו אומר לו: "אני מקשיב לנערה. ידוע לי היטב שאתה גבר, אבל אני מקשיב לנערה ואני מדבר אל נערה" (עמ' 95).

ויניקוט מבהיר שהוא אינו מדבר על הבדלים בין המינים אלא בוחן "את מה שאני מכנה 'היסודות הזכריים והנקביים המזוקקים' (להבדיל מבני-אדם ממין זכר ונקבה)"

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

(עמ' 101). כלומר, יסודות הקיימים בשני המינים והיכולים לעבור פיצול והרחקה באופן כזה המונע תחושת עצמי אחדותית. בהמשך, בניסיונו לתאר את התפתחות התינוק, הוא חוזר לאם הטובה-דיה, שתפקידה הוא לספק לתינוקה שד ש"הוה", להבדיל משד ש"עושה". במידה שהיא אינה מסוגלת לכך, מתפתח תינוק ללא היכולת ל"היות", או עם יכולת פגומה ל"היות".

וכאן באה הצעה מהפכנית. לדבריו, התיאור של השלבים הפסיכו-סקסואליים בהתפתחות התינוק האנושי צומח "מתוך העיון בחיי היסוד הזכרי הטהור. [עלינו] להפריד (לא בין בנים לבנות, אלא) בין יסוד הבן הטהור ובין יסוד הבת הטהור" (עמ' 103). לעומת זאת, חקר היסוד הנקבי הטהור, שהתעלמו ממנו עד כה,

מוליך אותנו אל ההיות, היוצר את הבסיס היחיד לגילוי עצמי ולהרגשת קיום (ואחר-כך את הבסיס ליכולת לפתח פְּנִים, להיות מכל, להיות מסוגל להשתמש במנגנוני ההשלכה וההפנמה, וליצור קשר עם העולם במונחי הפנמה והשלכה).²³ [...] במצב בריא יש מידה משתנה של יסוד של בת בנערה, וכך בנער. בנוסף, יסודות של גורם תורשתי נכנסים לתמונה, ולכן אפשר למצוא בנקל נער בעל יסוד של בת חזק יותר משל הנערה העומדת לצדו, שיש לה, אולי, פוטנציאל פחות של יסוד נקבי טהור (עמ' 103 - 104).

ויניקוט לא היה ער לסיבוך העולה מדבריו. ברקע דבריו מצויה האם ה"מטפלת בתינוקה בדרכים עדינות ומורכבות" (עמ' 103), והאמורה לאפשר לילדיה את החוויה של "להיות", להבדיל מ"לפעול". הוא מדגיש ששד בעל יסוד זכרי מעניק לתינוק זהות פעילה – הוא לומד "לעשות כמו" – ומונע ממנו את עומק ההזדהות של "להיות כמו". ניתן להסיק מכך, שבבואה אל תינוקה צריכה האם צריכה להיות בקשר טוב עם היסוד הנקבי שלה. אולם ויניקוט כלל אינו דן בכך, וגם לא בהשלכות של תפיסתו המבחינה בין ההוויה האימהית לבין היות האם – אישה. והרי אם הגורם

²³ ויניקוט אף משתמש בדמותו של "המלט" של שייקספיר כמייצג את הדילמה של הפיצול בין היסודות הזכריים והנקביים שלו, כפי שהיא מתבטאת גם ברפליקה הידועה: "להיות או..." (עמ' 104).

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

הקובע הוא איזון טוב והאחזקה בין היסודות השונים – זכריים ונקביים – גבר או אישה יכולים להיות היינו-הך עבור התינוק. אלא שהאם היא זו שפשוט יודעת איך להיות עם ילדה, כפי שוויניקוט מבהיר פעמים רבות.

קרוב לוודאי שוויניקוט היה מסכים עם דברי, והיה טוען שאכן אבות יכולים לעתים להיות אימהיים יותר מאשר נשותיהם. אולם, גם לפי תפיסתו, רובן המוחלט של האימהות הן נשים, ולמרות העניין הרב שלו בהן הוא אינו מתעמק במה שעומד מאחורי פעילותן האימהית. במאמר נוסף, שכותרתו "הפמיניזם הזה" (ויניקוט, 1986), פונה ויניקוט להיבט החברתי בהתפתחות של ההבדלים בין המינים. הוא סוקר את ההבדלים הפיזיולוגיים ואת השלכתם על הקנאה בין המינים – הבנות וקנאת הפין והבנים וקנאתם ביכולת ההולדה של הבנות. הוא גם חוזר על תפיסתו, שהתלות הראשונית באם משליכה על תפיסת הנשים בחברה ועל עיצוב הדימוי הגברי. אולם הוא מתעלם מתרומתו לעיצובה של תפיסת האם כמעניקה וככנועה ולקיבועה של תפיסה זו. הוא ממשיך ומבסס תיאוריה של עולם פנימי ושל אינטראקציה בין-אישית, המוצגים הן בהתאם לחלוקה בין המינים והן כחסרי חשיבות מגדרית.

בראשית מאמר זה ויניקוט מתייחס לחסר בתיאוריה הפסיכואנליטית באמרו: "אם תלות משמעה באמת תלות, כי אז אי-אפשר לרשום את תולדותיו של התינוק מנקודת מבטו שלו בלבד" (עמ' 93). מסקנתו היא, שיש לחפש את הידיים האוחזות בו. אני מבקשת לטעון, בהמשך לדבריו אלו, שיש לחפש גם את זו שהידיים שייכות לה, ולראות את הדברים גם מנקודת מבטה.

החוב לאם

ויניקוט התייחס להתרחשויות ההתפתחותיות בחווייתה של האם מעט יותר מקודמיו, אך הוא העמיק מהם בהתייחסותו לפחד מנשים והצביע מפורשות על מקורו: החוב לאם.²⁴ בעודו מעלה הרהורים על משמעות הדמוקרטיה, ויניקוט שוזר בתוכם גם

²⁴ את הנושא החוב לאם העליתי, כזכור, כאפשרות להסביר את מורכבות ההתייחסות של פרויד לאם בנייתו התיאורטי ובמקרים הטיפוליים שלו.

מחשבות על האפשרות שאישה תהיה דמות פוליטית. הוא פותח את דבריו בשאלה שהיא אבן היסוד של תיאורטיקניות פמיניסטיות, בעיקר מתחום הפילוסופיה: "הנקודה שעליה יש לתת את הדעת היא שמא במקום של המילה 'אדם' ניתן להניח 'גבר' או 'אישה'" (Winnicott, 1965, עמ' 163). מכאן הוא ממשיך וטוען, כי נשים נעדרות מהנהגות פוליטיות – כלומר, מתקשות לתפקד כסוכנות חברתיות בעלות השפעה – בשל הפחד האוניברסלי, של גברים ונשים כאחת, מפני "אישה". לדבריו, פחד זה הוא גם המקור לאכזריות הרבה המופנית כלפי נשים בחברות רבות ברחבי העולם.

שורש הפחד הזה ידוע. הוא קשור לעובדה שבהיסטוריה המוקדמת של כל יחיד המתפתח היטב, ושהינו שפוי, ושהצליח למצוא את עצמו, ישנו חוב לאישה – האישה שהיתה מסורה ליחיד זה בינקותו, ושמשירתה היתה חיונית לחלוטין להתפתחותו הבריאה. התלות המקורית אינה זכורה, ולכן אין הכרה בחוב, מלבד הייצוג שלו, כשלב ראשון בהכרה זו, בפחד מאישה" (עמ' 164; דברים דומים גם ב- Winnicott, 1956a, עמ' 304; ויניקוט, 1964, עמ' 9-10).

במקום אחר ויניקוט מציע: "ואולי דווקא בשל גודלה, אין תרומתה של האם זוכה להכרה? שהרי אם תזכה להכרה, ירגישו כל גבר ואישה שפויים [...] שהם חבים חוב שאין לו שיעור לאישה מסוימת" (ויניקוט, 1957, עמ' 104). הוא מדגיש שההכרה בחוב אין פירושה תודה או שבח, אלא היא מאפשרת הפחתת הפחד מפני האישה – מפני תלות. לעומת זאת, אי-הכרה בחוב יוצר "מחסום בדרך לבריאות נפשית מלאה" (ויניקוט, 1964, עמ' 10).

ויניקוט מבהיר כי אין כוונתו לכך שילדים חייבים תודה על כך שיצרו אותם – ילדים אינם מבקשים להיוולד. במשך הזמן יכולה לצמוח הכרת תודה והיא אף רצויה, אך לא בכך מדובר. מדובר בתופעה אנושית עדינה ומסובכת שכדי להבינה, או לחילופין להתכחש לה, נדרש מאמץ מתמשך לאורך חיים שלמים. ויניקוט חושף

את תובנותיו העצמיות על המניעים שלו לחקר יחסי אָם-תינוק, ונוגע בתופעה הכלל-אנושית מזווית אישית.

אני שואף לגלות ככל יכולתי את משמעותה של המילה "מסירות", בתקווה שאוכל להעריך את תרומתה של אימי, הערכה המבוססת על ידע ורגש. בתחום זה מצבו של הגבר נוח פחות ממצבה של האישה, שכן הוא לעולם לא יוכל להיעשות לאם בעצמו, ולמצות את החשבון עם אימו. מכיוון שתכונת האימהות אינה מפותחת די הצורך באופיו, ומכיוון שנשיות בגבר היא סטייה מן הבעיות העיקריות, לא נותר לו אלא לשאוף ככל יכולתו להכרה בהישג של אימו. אחד הפתרונות לגבר שנלכד בסבך הבעיה הזאת, הוא לחקור חקירה אובייקטיבית את תפקידה של אימו בחייו (עמ' 105).

ויניקוט מדמה את ההכחשה הנפוצה סביב חשיבות האימהות ואת קיומן של תחושות אימהיות אצל אימהות במילים היכולות לשמש מוטו לעבודה זו: "מוכרת לנו התופעה, שלפני שהתגבשה ההבנה, מופיע שלב של הכחשה או של עיוורון, התעלמות מכוונת, בדומה לים הנסוג מן החוף, בטרם יכה בו בגליו הרועמים" (עמ' 105).

דיון וסיכום

פרק זה, הדן בסובייקטיביות של האם בעבודתו של ויניקוט, שונה במהותו מהפרקים שקדמו לו. זאת כיוון שוויניקוט, שלא כקודמיו, כמו נדחק אל בין ההמון הצפוף ומפליס בידיו מקום לעצם קיומה של האם. הוא מאבחן את התופעה הרגשית של החוב לאם, וגם מציע הסבר למניעי הכחשתו הן אצל הפרט והן בגלגולו החברתי. ויניקוט תרם להסבר ההתפתחותי של הסובייקטיביות תרומה עצומה: הוא הצליח לחבר בין המורכבות של העולם הפנימי לבין הממד החברתי. הסובייקטיביות, על-פי ויניקוט, מתפתחת בתוך קשר, מתוך יחסים ובתוך מרחב.

העיון והדיון בכתביו העלה גם את מגבלות ההתבוננות שלו, המחזדות את טענותיו בדבר הקושי שלו להמשיג את האימהות מהזווית הסובייקטיבית של האם.²⁵ גם הוא, כקודמיו, לא צעד את כל הצעדים הנדרשים להכרה באם. בהמשיגו את החשיבות הקריטית של האם המחזיקה בנפשה את ילדה, הוא החמיץ את המתרחש בנפש המחזיקה; הוא התמקד בידיים המחזיקות, אבל לא נתן את דעתו למורכבות התהליכים העומדים מאחוריהן.

אנדרה גרין העיר, בראיון על ויניקוט, כי אי-העיסוק שלו במיניות של התינוק הוא עיסוק בשלילתה. כלומר, הוא עסק בכל הגורמים המשלימים את המיניות, אך בדלגו מעליה כמו הכחיש את קיומה (בתוך Clancier & Kalmanovitch, 1987).²⁶ ברצוני להציע, בפרפרזה על דברים אלו, שוויניקוט העמיק בכל הגורמים המשלימים את האימהות אך לא בה עצמה. שלא כמלאני קליין, שכלל לא עסקה באם אלא בעולמו הפנימי של התינוק, ויניקוט עסק באימהות למכביר אולם באופן שהיה לעתים חלקי ולעתים מוגבל.

כשוויניקוט מתאר את ההתמסרות הטוטלית של האם לתינוקה ואת ההערצה ההדדית ביניהם, הוא מתאר בעצם הזדהות השלכתית הדדית, אשר חלקיקי העצמי בה, שאינם תואמים להווייה הזו, מושמים בצד ומוחזקים אולי על-ידי האב ואולי על-ידי אחרים בסביבה. כך, תחושות של קרבה מתממשות ללא איום של תחושות נפרדות ובדידות.²⁷ התבטאויותיו של ויניקוט על נשים ועל אימהות ממקמות אותו בעמדה של מעריץ. אולם כדרכה של הערצה, מרוב המאמץ להפגינה מסתננות אליה עריצות וכפייה, כפי שאכן קרה מדי פעם בתכניות הרדיו שלו. כך, למשל, ניתן לראות כיצד הניסיון העצום של ויניקוט להיות סובלני ורחב-אופקים כלפי אימהות הביאו להעלבתן ואף לגרום להשטחתה של החוויה האימהית המורכבת כל כך.

²⁵ לא רק ויניקוט, אלא גם קוראיו מתקשים בכך – גרולניק הקדיש פרק לאם אצל ויניקוט שאין בו קריאה ביקורתית כלשהי אלא רק האדרה של תאור האם על-ידי ויניקוט (Grolnick, 1990, עמ' 39-52).
²⁶ עוד על ויניקוט והשלילה ראו אצל Green, 1999, עמ' 205-221.

²⁷ אנדרו סמואלס מצביע בביקורתו, המכוונת בין השאר לוויניקוט, על כך שהתיאוריה אינה מייחסת לאם או לילד יכולת וצורך עצמיים להיפרד, אלא משייכת תפקיד זה לאב. לדבריו יש להכיר בכך שלאימהות יש עוד עיסוקים ורצונות מעבר להשקעתן בילד (Samuels, 1993, עמ' 141).

זו טענתי העיקרית כלפי ויניקוט. הוא בנה תיאוריה מופלאה של תקופת החיים הראשונה, המשלבת בתוכה את המושגים העיקריים של קליין על עולמו הפנימי של התינוק ומפליגה הלאה ליחסים הבין-אישיים. התיאוריה שלו מביאה בחשבון קיומה של אָם לצד תינוקה ואפילו מהללת את המורכבות העצומה של פעילותה. אולם בהגדרו את תפקודה של האם כיצירה של הטבע, הוא שומט באחת את ההתייחסות המהללת. מצד אחד, ויניקוט שולל קיום אינסטינקט אימהי; מצד שני, רוב התייחסויותיו לחוויה של האָם בזמן שהיא מחזיקה בידיה (ובנפשה) את ילדה, או למשל, כשהיא מותקפת על ידו, הן כמו אל תופעת טבע – מרהיבה ביופיה, אפשר להתפעל ממנה.

בתחילת הפרק ציטטתי את ויניקוט "האין זה מוזר, כי דברים שחשיבותם כה עצומה תלויים כה מעט באינטליגנציה מיוחדת-במינה?" (ויניקוט, 1989, עמ' 14). בדבריו אלה הוא מצטרף לדעות שרווחו במאה ה-18, שראו באימהות מצב טבעי וקראו לאימהות להתרחק מעיוותי התרבות למען הגשמת אימהותן.²⁸ פרקר מוסיפה בהקשר זה, שהנטייה הרווחת – שוויניקוט מצטרף אליה – היא לראות את האהבה האימהית כרגש טבעי ולהתייחס לרגשות השליליים של האם אל ילדה כאל אירועים נקודתיים (Parker, 1996); לעתים הטבע כושל, ואז יש להיערך לפעולות תיקון. ניתן להצביע על כך שוויניקוט אינו בונה גשר היוצר רצף בין ההצלחה לכישלון, גשר שהיה מאפשר דיון בעומק החוויה האימהית. בסופו של דבר, ויניקוט אינו עוסק כלל בדיון בשאלות של מקור האימהות ומהותה.²⁹ בכך יוצר ויניקוט סתירה פנימית באשר לדמות האָם. תיאורה כמונעת על-ידי כוחות הטבע מוביל לקביעה, שאָם שאין לה "את זה", לא תוכל להיות טובה-דיה גם כשתינתן לה הדרכה (1960d Winnicott, עמ' 49). במקום אחר הוא מדמה את עוצמתה של האם לכוח הנדרש להניע אוטובוס (Winnicott, 1962a, עמ' 70). צירוף הדימויים מתאר אישה

²⁸ דברים אלו מזכירים לא במעט את הגל העכשווי של "עקרון הרצף".

²⁹ ג'יין פלאקס, הכותבת בחיוב על מושגיו של ויניקוט, מעירה גם כיצד ה"טבעיות" המיוחסת לאימהות בתיאוריה הפסיכואנליטית, מהווה כסות להכנעת נשים בתוך המסגרת של המשפחה (Flax, 1993, עמ' 118). בכך אף מונצחת ההיררכיה הקיימת ממילא כתופעה חברתית-פוליטית.

מאי-מהות לאימהות: פרק 6 - ויניקוט ו"האם הטובה דיה" / ענת פלגי-הקר

היסטרית, כזו שאין לה שליטה פנימית בעוצמותיה. פרקר סבורה שוויניקוט נבהל מהדימוי של אם שאחריותה רבה ושליטתה העצמית מעטה וכדי להרגיע את עצמו הציע את המונח "האם-הטובה-דיה" (Parker, 1996, עמ' 60).

במובנים רבים אחרים תפיסתו של ויניקוט את הנשיות והאימהות היא של הנדבך המרכזי והמהותי במבנה הנפשי הבריא – משמע היצירת. היותן של הנשים "המשכיות" מטבען (Winnicott, 1989, עמ' 4), המשכיות הנובעת מפוטנציאל האימהות שלהן, פותחת פתח לאפשרויות נפשיות חדשות. עד ויניקוט, המחשבה הפסיכואנליטית נטתה להיות מוגבלת לשלבים פסיכו-סקסואליים, או לעמדות ההתפתחותיות על-פי קליין, התמקדה במתרחש בעולם הפנימי וקבעה לכך מסגרות מבניות ברורות. התרחשות תיאורטית זו ניצבה גם בפני ויניקוט אך הוא פרע את סדרה. בהביאו להתרחשות את הממד הבין-אישי, ויותר מכך – את הממד האינטרסובייקטיבי, קבע ויניקוט סדר חדש.

לשם הבהרת דברים אלה ברצוני להשתמש במושג הגבול של ויניקוט על-פי ראייתה של פטרן (2001). למרות שוויניקוט אינו מתייחס לשאלת הגבול באופן ישיר, פטרן מציעה הבנייה של משמעות חדשה למושג זה מתוך עיקרי משנתו. בניגוד למשמעות המקובלת של מושג הגבול כאינהרנטי לחשיבה מבנית של יחידים מובחנים אלו מאלו היא מבקשת לקרוא את דבריו של ויניקוט כמציע "מארג שונה של גבולות, אשר שזור בו הפרדוקס הקיומי של האדם כיצור השואף לאינדיבידואליות, מחד, וכיצור חברתי, מאידך" (עמ' 115). כך מורחב המושג מקו קבוע וחוסם לכזה המכיל בתוכו את ממד התנועה והמשחק, שעל-פי הגדרתו של ויניקוט הוא ממד חווייתי ולא מכני או מבני. ויניקוט יוצר אפוא פרדוקס, כיוון שמחשבתו, המכוונת לתיאור הדרך ליצירת סובייקטיביות מובחנת, מניחה לשם כך את הכרח קיומה של חוויה אין-סופית נטולת גבול. כך, במהלך ההתפתחות, דווקא השהיית גבול בין העצמי לזולת, ובעיקר בין העצמי לבין המציאות החיצונית, היא המאפשרת ליצירתיות להתממש. הנוכחות הדינמית של הזולת, בתנועתה המתכווננת והמתמדת, היא זו המאפשרת לעצמי להתהוות כסובייקט. סובייקט זה אינו מתאפיין

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

בנפרדות אלא דווקא בעצמיות מובחנת דינמית, משתנה ומתהווה כל הזמן. פטרן מסכמת ש"המחשבה על גבול, מתוך נקודת מבטו של ויניקוט, כהוויה שמתפתחת ומתממשת בספונטניות מתוך העצמי דרך **נוכחות מתמזגת**, יוצרת התייחסויות מסוג אחר[...] מבחינתו של הסובייקט זו חוויה שמאפשרת זרימה" (עמ' 116).

בעוד שעד ויניקוט הפסיכואנליזה הדגישה את העימות – עימות של היחיד עם המציאות (פרויד) ועימות המתרחש בתוך העולם הפנימי (קליין) – ויניקוט הציע תפיסה המפרקת את העימות הלוחמני. במקומו הוא מדגיש את הערך הרב שבהמשך קיום הפרדוקס לחוויה האנושית. המשך קיומו של הפרדוקס מותנה בנוכחות של זולת, האם על-פי ויניקוט, המאפשרת זאת מתוך יכולתיה היא. כל מהלך ההתפתחות המתרחש ביחידה אם-ילד מותנה בגמישות הגבול ביניהם, ואם לדייק – ביכולת ההתגמשות של האם. יכולת זו נעה מטשטוש הגבול גם בחווייתה היא ועד לנכונותה להשהות את קיומו מתוך מודעות. כיוון שכך, פטרן – שאינה עוסקת כלל בהמשגת האימהות – מציעה "אזור חוויה של היעדר גבול" (עמ' 118), בהתייחסה למבנה הנפש האנושית על-פי ויניקוט. בדומה לוויניקוט היא מדגישה את האפשרויות הנפשיות העשירות הטמונות במושגים אלו. אולם עושר זה, הנובע מהאינטראקציה אם-ילד והמתרחש יותר מכול בנפשה של האם, אינו מיוחס לה, אלא מחולק מסביבה – לילדה, או למי שנושא את ההעברה הנגדית בטיפול. אני מציעה אפוא לשוב ולשים לב לאופן שבו נאלצת האם לוותר על חלק מהמרכיבים המרכזיים של התפתחותה הנפשית.

ברצוני להצביע על מהמורה באחידות התיאוריה של ויניקוט, המאפיינת את התיאוריה הפסיכואנליטית בכללה: אם ההתפתחות הבריאה מתממשת אצל תינוקות משני המינים, אזי היכולת לאימהות אמורה להופיע אצל זכרים ונקבות כאחד. אלא שגם אצל ויניקוט, המתפעל שוב ושוב מסגולות האם ומטבעיות התנהלותה האימהית, אין אלו פני הדברים. לאם, לפי תיאורו, איכויות נפשיות, מורכבות ועשירות, המאפשרות לה לפעול מתוכן באופן מורכב, גמיש ומשתנה בקשר עם ילדה; אפשר אולי לומר שוויניקוט הציע תיאוריה בדבר הסובייקטיביות של

האימהות, אולם הוא ייחס אותה לכולם מלבד לאם עצמה. במילים אחרות, למרות שהאם עצמה היא השחקנית הראשית, זו שבגללה קם ונופל דבר, לחוויה הסובייקטיבית שלה אין מקום בתיאוריה. במקום זאת, איכויות נפשיות בסיסיות ו"גבוהות" כאחד, כגון הכלת כל המצבים הפרדוקסליים, האמורות לבוא לידי ביטוי מחודד ביחסים ההוריים – מתוארות דרך עיני התינוק או האנליטיקאי. דברים אלו מצביעים על הטענה המרכזית החוזרת בספרי והיא שהתיאוריה הפסיכואנליטית רואה את האם כדמות עם לקונה – כמו "שטח מת" בשדה הראייה. בהמשך לכך אנסה לחשוף את מה שמסתתר מאחורי אותה לקונה.

עתה ברצוני להתייחס לתיאוריה של ויניקוט הדנה בסובבים את האם – התינוק והאנליטיקאי – כמייצגת בראש וראשונה את המתרחש בנפשה של האם. ברצוני להדגיש, שהתאפשרות הדיאלוג בין האם לילדה אינה סימטרית, אלא מותנית ביכולותיה הנפשיות של האם. בעוד אשר לאורך הפרק הדן בוויניקוט הצבעתי על כך שמושגיו אינם מתייחסים לאם, עתה ברצוני להציע את אפשרות החלתם עליה. מתוך אפשרות זו ניתן להצביע על האימהות כמאפשרת לאם "הזדמנות שנייה", או הזדמנות נוספת, של התהוות הזהות והרחבתה. המפגש בין האם לילדה והתמסרותה לילדה מאתגרים באופן חדש את אפשרויותיה הנפשיות.

בדברי אלו מובנה נושא נוסף עליו רמזתי, והוא ההתעלמות של ויניקוט מכך שהאם והתינוק מגיעים למפגש ביניהם גם עם צרכים ואינטרסים סותרים. ויניקוט (Winnicott, 1960a, עמ' 15; 1969a, עמ' 256) הצביע על כך שהאם והתינוק מגיעים להדדיות מנקודות שונות, אולם הוא החמיץ את המהות הבסיסית של השונות במפגש דיאדי זה. האם יכולה למצוא את עצמה במערבולת רגשית בין ההישאבות שלה להתמסרות לילדה לבין התנגדותה הפנימית לכך. ויניקוט פוטר בנקודה זו את האם המצויה כ"בריאה", ומייחס לה בכך הוויה נפשית סטטית, העומדת בסתירה לכל מה שנאמר קודם. על כן ברצוני לחזור ולהדגיש, כי התהליך שעוברת האם – ההגמשה הנפשית או הוויתור על העצמיות, גם אם באופן זמני – מורכב מדיאלוג מתמשך, פנימי וחיצוני, המכיל בתוכו אינטרסים נוספים מלבד טובת הילד

המוצהרת. תיאורו של ויניקוט, והגדרתו את היעדר המודעות ואת הקונפליקט הפנימי של האם, שוללים ממנה את בעלותה על נכסים נפשיים חדשים שרכשה בעמל וביזע, ושהיו אמורים לעמוד לרשותה בהמשך חוויות חייה.³⁰

דוגמה לכך מצויה באפשרות להציג את "השימוש באובייקט" של ויניקוט כמהלך נפשי העומד בפני האם בהתייחסותה לתינוקה.³¹ האם רואה את תינוקה כנמצא בתוך טווח עולמה – חוויה אומניפוטנטית – ובהמשך היא מכירה בו כמצוי מחוץ לתחום זה, לאחר ששרד את תחושותיה הקשות. הכרה זו מאפשרת לה להתייחס אליו ואל אימהותה באופן המכיל אמביוולנטיות, ואינו מזמין דווקא תגובה הגנתית. תהליך זה דומה להצעתו של ויניקוט לגבי השימוש באובייקט.

בדברי על התיאוריה של קליין הצעתי את האפשרות, שהאם עצמה נעה בין העמדות הקליינאניות – בין חוויית הפיצול ובין העמדה הדכאונית, המקלה על תפיסתה את ילדה כשלם וכנפרד. עתה ברצוני להציע את התנועה של האם המכוונת להכרה בילדה. כלומר, ההתפתחות אינה רק מנת חלקו של הילד. על האם לעמוד קשה בתוכה פנימה על-מנת להקנות הן לילדה והן לאימהותה מרחב נפשי אפשרי. ויניקוט מצביע על ההישג ההתפתחותי שיש לילד היכול להשתמש באימו, וברצוני לחשוב על האפשרות שגם האם יכולה לזכות בהישג התפתחותי מן השימוש בילדה. כמעט מובן מאלי, שבתקופת ההתמסרות האימהית הראשונית האם מתייחסת לילד במה שויניקוט מכנה התייחסות-אובייקט, ואילו בהמשך עליה למצוא את האופן הנכון "לסלק" מתוכה את התינוק הזה, רק כדי להציב אותו מחוץ לה – ובמילים אחרות, להכיר בו כסובייקט. לפי הצעתי, זהו תהליך מקביל ואינטראקטיבי, שעצם התרחשותו נובע מקיומם של האינטרסים המנוגדים בין האם לתינוק, בנוסף לקיומם של אינטרסים משותפים. כפי שלכשלים האימהיים יש תפקיד התפתחותי חשוב, כך ברצוני לטעון לחשיבותם של התסכולים שחשה האם בשל הפער בין פנטזיית הילד

³⁰ מעט מאוד נכתב, כאמור, על כך בספרות הפסיכואנליטית. יוצאי דופן הם סטיב מיטשל ובעיקר קריימר, המצביעים על הצורך של האם לנוע בין כל ה"עצמיים האימהיים" האפשריים (S. Mitchell, 1993, עמ' 102; Kraemer, 1996, עמ' 785).

³¹ פרקר מציעה רעיון דומה (Parker, 1996, עמ' 116).

המושלם לבין זו של הילד המציאותי שלנגד עיניה. בזכות היותו ילד "לא מושלם", האם יכולה להתחיל להכיר בו כסובייקט נפרד, וזאת לאחר משא ומתן פנימי עם אכזבתה ממנו. ניתן לומר, כי ילד מושלם הוא במובן העמוק ילד מחוק בתודעתה של האם.

הערה אחרונה לפני סיומו של הפרק הזה. אין לפרש את דברי הביקורת שלי כיוצאים כנגד תפיסת העולם הוויניקוטיאנית. נהפוך הוא, דברי נובעים מעמדה האוהדת את בסיס האהבה שביחסי-אנוש, שוויניקוט מעמיד במרכז תוך הזדהות. זאת גם אם ניתן לקרוא את ביקורתי כמחמירה, שהרי במקד עיסוקו עמדו התינוק והטיפול הנפשי ולא דווקא האם. ויניקוט נפל קורבן לקריאה המוטעית שלו, ולפיה הוא נתפס כנציג המובהק של האם והאימהות. דברי מכוונים – בין השאר – לקעקע תפיסה זו, שהוא עצמו אינו אחראי לה, ואשר הולידה אי-הבנה בתיאורטיזציה הפסיכואנליטית ותרמה לכשל המתמשך בתיאורטיזציה של האם. מסע החיפוש אחר האם כסובייקט מתנהל כמו משחק הילדים "פרה עיוורת". מפרק לפרק נראה כי הדיון ברעיונות התיאורטיים השונים מתאפיין בקריאה "מתחמם... מתחמם". "לוהט"... "לוהט" היא הקריאה לסיום פרק זה, אך יש לזכור, כי המשחק לא הסתיים. העיניים עדיין מכוסות, כיוון שהאם טרם נמצאה אף שהתקרבו אליה...

